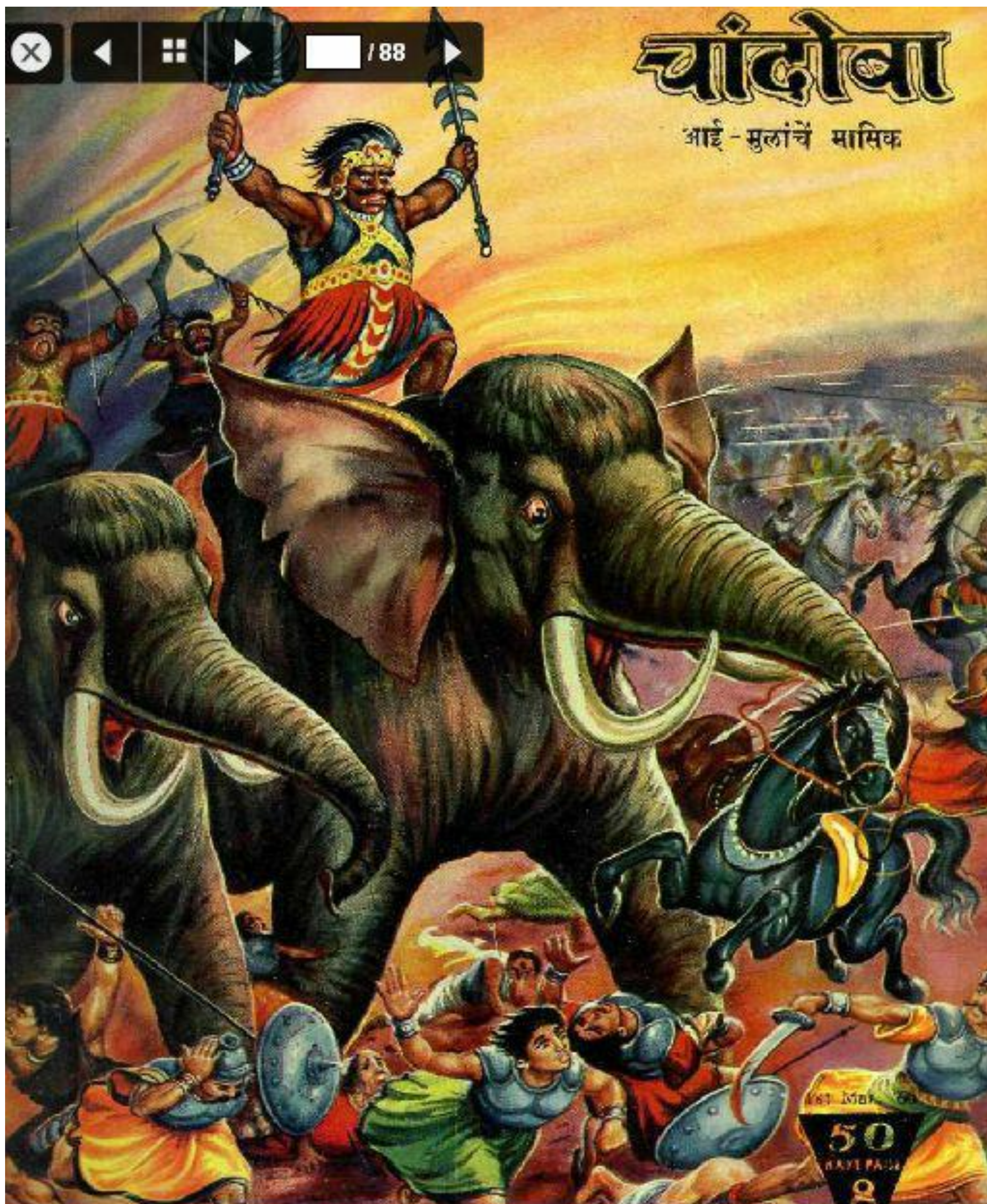

चांदोबा
आई - मुलांचें मासिक
50

Fullscreen 127 12 / 88

महाभारत

चौथा दिवस उजाडला. दोन्हींकडील सेना युद्धास सज्ज होऊन रणभूमीवर गेल्या. युधिष्ठिरानें पांडव सैन्याची रचना आज नव्या तऱ्हेनें केली होती. व्यूहाच्या अग्रभागीं अर्जुन कपिध्वज रथावर आरूढ होऊन शत्रु पक्षांतील वीरांची प्रतीक्षा करीत होता.

युद्धाला सुरवात झाली. भीष्म, द्रोण, कृप, शल्य, दुर्योधन सोमदत्त वगैरे योद्धा अर्जुनाशीं युद्ध करण्यास धांवले. अभिमन्यु अर्जुनाच्या मदतीस आला. तो पुढें होऊन युद्ध करूं लागला. परंतु भीष्मानें त्याच्याकडे लक्ष न देतां अर्जुनाशीं युद्धास सुरवात केली. त्या दोघांचें भयंकर युद्ध सुरू झालें. तोंपर्यंत अश्वत्थामा, भूरिश्रव, शल्य, चित्रसेन व साम्यमुनींचा मुलगा असे पांचजण एकदम एकट्या अभिमन्यूवर तुटून पडले. त्या सर्वांना मोठ्या शौर्यानें अभिमन्यु तोंड देत होता.

अभिमन्यूचें साहस पाहून अर्जुनानें आनंदानें शंख वाजविला. शंखध्वनि ऐकून दुर्योधनानें त्रिगर्त, मद्र, कैकय वगैरे राजांची पंचवीस हजारांची सेना अभिमन्यूशीं युद्ध करण्यासाठीं पाठविली. परंतु ह्या सैन्यानें अर्जुन व अभिमन्यूला घेरलें. सेनापति धृष्टद्युम्नाच्या नजरेंतून हे सुटले नाहींत. तो सेना घेऊन अभिमन्यूच्या मदतीला धांवला.

तें पाहून साम्यमुनींचा मुलगा, धृष्टद्युम्न व त्याच्या सारथ्यावर बाण सोडींत पुढें आला. परंतु धृष्टद्युम्नानें त्याचें धनुष्य तोडून टाकलें. नंतर त्याच्या रथाचे घोडे मारले. सारथ्याला खालीं आणलें. तेव्हां साम्यमुनींचा मुलगा हातांत तलवार घेऊन धृष्टद्युम्नावर धांवला. त्यानें त्याला जवळ येऊं दिलें आणि एकाएकीं त्याच्यावर गदाप्रहार केला. तात्काळ त्याला वीरगति मिळाली.

अर्थातच साम्यमनीला चेव चढला. तो शल्याबरोबर आला व धृष्टद्युम्नाबरोबर युद्ध करूं लागला. बराच वेळ दोघांचें सारखेंच युद्ध झालें. धृष्टद्युम्नाकडील वीर थोडे ढिले पडले. त्याबरोबर कौरवांचाच विजय होण्याची दृश्यें दिसूं लागलीं. तेवढ्यांत अभिमन्यु तेथें येऊन शल्याशीं युद्ध करूं लागला.

शल्याचें रक्षण करण्यासाठीं दुर्योधन, दुःशासन, विविंशति, विकर्ण, दुर्मर्षण, दुस्सह, दुर्मुख, चित्रसेन, सत्यव्रत, पुरुमित्र वगैरे अभिमन्यूवर धांवले.

अभिमन्यूच्या मदतीसाठीं भीम, धृष्टद्युम्न, उपपांडव नकुल सहदेव वगैरे वीर धांवून आले.

ह्या दोन्हीं तुकड्यांत फार मोठें युद्ध झालें. इतकें भयंकर कीं बाकी योद्धे युद्ध सोडून हें दृश्य पाहण्यासाठीं त्यांच्या भोंवती जमा झाले. शल्य नकुल सहदेवांचा मामा असून सुद्धां त्यांच्याशीं निकरानें युद्ध करीत होता.

युद्ध चालू असतां एकाएकीं भीम सिंह-गर्जना करीत हातांत गदा घेऊन रथांतून खालीं उतरला. वाटेंत येणाऱ्या हत्ती, घोडा व पायदळ सर्वांवर गदा प्रहार करीत शल्याच्या रोखानें निघाला. त्याचा तो

रुद्रावतार पाहून सर्व चकित झाले. धृष्टद्युम्नाला भीमाच्या ह्या जाण्याचा कांहीं अर्थ कळेना. भीमावर कांहीं अनिष्ट येऊं नये म्हणून धृष्टद्युम्नानें अभिमन्यूच्या मदतीनें पाठीमागून बाण सोडून त्याचें रक्षण केलें.

भीमाच्या गदाप्रहारानें हत्ती पायदळ सैन्याला तुडवीत रणभूमीवर सैरावैरां पळूं लागले. भीम तसाच शत्रु सैन्याचा संहार करीत पुढें जात होता. त्यानें शत्रु सैन्यांत हाहाकार उडवून दिला. भीमाचा आवाज ऐकला किंवा त्याची नजर आपल्याकडे फिरली आहे असा भास झाला कीं त्या

Fullscreen 127   14 / 88

बाजूचे सैनिक आपापल्या जागा सोडून पळून जाऊं लागले.

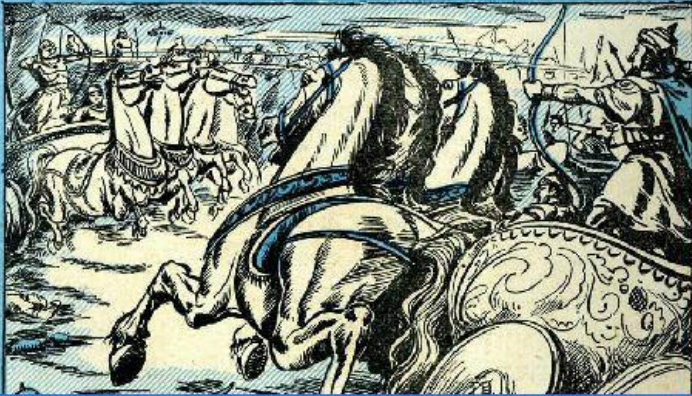
सैन्यांत खळबळ उडालेली पाहून भीष्म आपल्या रथांत बसून भीमाकडे आला. त्यानें भीमावर बाणवृष्टि करण्यास सुरवात केली. त्याला पाहून सात्यकी भीष्माच्या समोर येऊन युद्ध करूं लागला. तो नव्या दमानें कौरव सेनेचं दमन करूं लागला. तोडीस तोड म्हणून अलम्बस राक्षस पुढें आला. परंतु शेवटीं त्यालाहि माघार घ्यावी लागली.

अलम्बस राक्षसाचा सुद्धां सात्यकी समोर टिकाव लागला नाहीं तेव्हां त्याच्या समोर येण्यास कोणी धजेना. भूरिश्रवानें हें पाहिलें व प्राण तळहातावर घेऊन त्याच्या समोर गेला. पाठोपाठ कौरव बंधु देखील त्याच्या मदतीस धांवले.

आपल्या चुलत भावांना आपल्या समोर पाहून भीमाला चेव चढला. हरणांच्या कळपा-वर सिंह जसा झडप घालतो तशी त्यानें त्यांच्यावर घातली व गदा फिरवूं लागला. ह्याच वेळीं दुर्योधन व त्याचे भाऊ नन्दक ह्या दोघांनीं मिळून भीमाला बाणांचा वर्षाव करून जखमी केलें. भीमाला चीड आली. तो आपल्या रथावर हातांतील धनुष्यबाण ठीक करीत आपल्या विशोक नांवाच्या सारथ्याला म्हणाला–"पहा तर! आज ह्या धृतराष्ट्राच्या मुलांना कसा यमसदनास पाठवितों तें."

भीमानें दुर्योधन व नन्दकावर बाण सोडण्यास सुरवात केली. इतक्यांत दुर्योधनाचा एक बाण सूंऽऽ सूंऽऽ करीत आला व भीमाच्या हाताला लागला. त्या बरोबर भीमाच्या हातांतील बाण गळून पडला. भीमाच्या सारथ्यालाहि बाण लागला. भीमानें हाताला लागलेला बाण काढून फेंकून दिला आणि दुर्योधनाला बाण मारला व त्याच्या हातांतील धनुष्याचे तुकडे तुकडे करून टाकले. त्या क्षणींच दुर्योधनानें एक दुसरें धनुष्य घेतलें व भीमावर रोखून बाण सोडला. तो नेमका त्याच्या छातीला लागला व भीम आपल्या रथांत मूर्छित होऊन पडला.

अभिमन्यु उपपांडव वगैरे वीरांनीं दुर्यो-धनाला चारी बाजूंनीं घेरलें व त्याच्यावर हल्ला केला. भीमाला लागलेला बाण साधारण होता. म्हणून त्याची मूर्च्छा लवकरच दूर झाली. तो ताबडतोब उठला व पुन्हां युद्ध करूं लागला. शल्य भीष्माच्या बाणवृष्टीनें भयभीत झाला. भीमाला तोंड देण्याचें सामर्थ्य त्याला न राहिल्यामुळें तो रणांगण सोडून पळून गेला.

Fullscreen 127 16 / 88

सुषेणा, जलसन्धु, सुलोचन, उग्र, भीमरथ वीरबाहु, दुर्मुख, दुष्प्रधर्ष, विवित्स, विकट वगैरे धृतराष्ट्राचे मुलगे मिळून एकदम भीमावर तुटून पडले. भीमानें त्या प्रत्येकाला आपल्या बाणानें मारण्यास सुरवात केली. एकेक जण पडूं लागलेला पाहून बाकीचे आपला जीव मुठींत घेऊन पळून गेले.

भीष्मानें कौरव योध्यांना आज्ञा दिली. म्हणाला–"अहो! राजकुमारांना तिकडे भीम मारतो आहे आणि तुम्हीं इकडेच? चला, जा त्या बाजूला. व्हा पुढें." कांहीं वीर भीष्माच्या आज्ञेवरून भीमाशीं लढण्यास पुढें सरसावले. त्यांत भगदत्त एका मोठ्या हत्तीवर चढून भीमावर बाण सोडूं लागला. त्याला प्रत्युत्तर म्हणून पांडव वीरांनीं भगदत्ता-वर बाण सोडले. त्यांत त्याच्या हत्तीला बाण लागल्यानें तो उधळला व सर्व सैन्यांत त्यानें धुमाकूळ माजविला.

भगदत्त व भीम दोघांचें युद्ध सुरू झालें. भगदत्ताचा हत्ती उधळल्यानें त्याला राग आला. तो दुसऱ्या रथांत बसला व भीमाशीं युद्ध करूं लागला. त्यांत भगदत्ताचा एक बाण भीमाच्या छातीला येऊन लागला. त्या बरोबर तो ध्वजस्तंभावर जाऊन पडला.

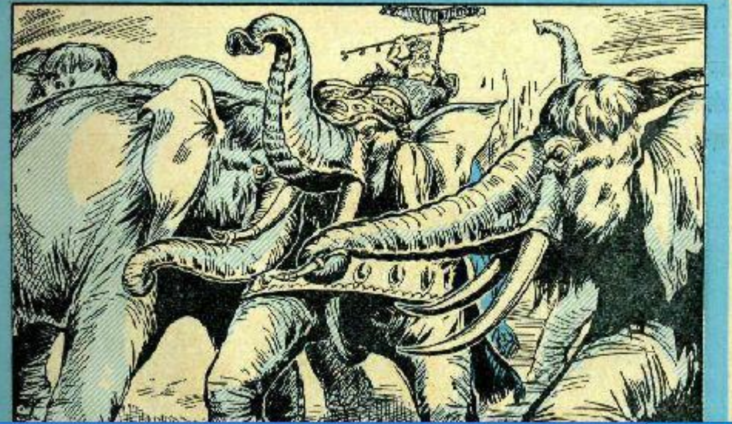

भीमाला पडलेला पाहून भगदत्ताला आनंद झाला. त्यानें आनंदाच्या भरांत गर्जना केली.

बापावर आलेल्या संकटानें घटोत्कच जागा झाला. त्यानें कौरवांचा समाचार घेण्यासाठीं माया युद्ध करण्याचा निश्चय केला. त्यानें एक हत्तींचें सैन्य बनविलें. तो स्वतः एका ऐरावतावर आडदांड पुरुषाचें रूप घेऊन बसला आणि युद्धभूमीवर आला. त्याच्या पाठोपाठ अष्ट दिक्-पाल सुद्धां हत्तीवर बसून आले होते.

घटोत्कच्याच्या हत्तींनीं भगदत्ताच्या हत्तीला घेरून त्याचे दांत, सोंड, शेपटी कान वगैरे ओढून त्याला पुरेसें करून सोडलें. त्यामुळें भगदत्ताला युद्ध करणें दुरापास्त झालें. तो मदतीसाठीं मागें पुढें बघूं लागला. त्याची ती स्थिति पाहतांच भीष्मानें द्रोणाच्या सैन्याला त्याच्या मदतीला पाठ-विलें. भगदत्त मोठा योद्धा होता. तो जर मारला गेला असता तर कौरव सैन्याची फारच मोठी क्षति झाली असती.

द्रोणाचार्यांना सैन्यासह येत असलेले पाहून युधिष्ठिर, नकुल, सहदेव, पांचाल वगैरे घटोत्कच्याच्या मदतीस गेले. घटोत्कच सारख्या विजय गर्जना करीत होता. त्या

Fullscreen 127 18 / 88

ऐकून भीष्म द्रोणाला म्हणाला—" माझ्या-च्यानें आतां ह्या राक्षसाशीं युद्ध करवत नाहीं. मी अगदीं थकून गेलों आहें. ह्या वेळीं माझ्या हातून हें काम होणार नाहीं. मला वाटतें आज युद्ध येथेंच थांबवावें." कौरवांना ही सूचना पसंत पडली. ते संधी साधून युद्ध थांबवून बाहेर आले व आपापल्या शिबिरांत गेले. त्यांना मागें जातांना पाहून पांडवांनीं शंखनाद केला आणि सर्व वीर आनंदानें विजयघोष करीत आपापल्या शिबिरांत परतले.

आपल्या कांहीं भावांच्या मृत्यूनें दुर्योधनास दुःख झालें. दुःखवेग थोडा कमी झाल्यावर तो भीष्माकडे गेला. म्हणाला—"आजोबा, तुम्ही, द्रोण, कृप, अश्वत्थामा, कृतवर्मा सर्व जण महारथी आहांत. तिन्ही लोकांचे राज्य जिंकून आणण्याचा पराक्रम तुम्हांत असतां ह्या पांडवांनाच कसा सारखा विजय मिळत आहे. काय आहे ह्यांत विशेष कारण? मला कांहीं कळत नाहींसें झालें आहे."

"ह्याचें कारण आणि ह्या प्रश्नांचीं उत्तरें तुला माहीत आहेत. नव्यानें सांगण्याची कांहीं गरज नाहीं. मी तुला वारंवार सांगत होतों कीं पांडवांना जिंकणें सोपें नाहीं. त्यांच्याशीं युद्ध करूं नकोस. त्यांनीं कधीं कोणाचें वाईट केलेलें नाहीं. म्हणून न्याय त्यांच्या बाजूला आहे आणि शिवाय श्रीकृष्ण त्यांच्या बाजूला आहे. जों पर्यंत तो त्यांच्याकडे आहे तों पर्यंत त्यांना कोणीहि हारवूं शकणार नाहीं. कृष्ण व अर्जुन 'नर-नारायणा'चे अवतार आहेत." भीष्म म्हणाला.

भीष्माचें बोलणें दुर्योधनाला रुचलें नाहीं. पण तो कांहींहि न बोलतां खालीं मान घालून आपल्या शिबिरांत निघून गेला.

[११]

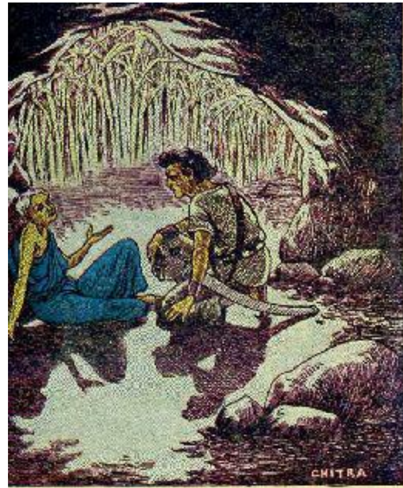
[चंद्रवर्मा गरुड पक्ष्याच्या पंखांत बसून शंख मांत्रिकाच्या पर्वताकडे जात असतां सरोवरांत पडला. सरोवरांतील मगरींच्या हातून स्वतःचा जीव वांचवून तो सरोवराच्या काठच्या उद्यानांत शिरला. त्या दिवशीं रात्रीं शंखाच्या पर्वतावर चढत असतां त्याला एकाएकीं कपालिनी एका खडकाळ जागीं पडलेली दिसली. पुढें वाचा.]

त्या खडकाळ जागीं कपालिनी जवळ जवळ बेशुद्ध स्थितींत कण्हत पडलेली होती. तिला पाहून चंद्रवर्मा चकित झाला. त्याला अग्निपक्ष्याचें गरुड पक्ष्यांशीं झालेलें बोलणें आठवलें. गरुड पक्ष्यांनींच हिला येथें आणून टाकलें असावें, असें त्याला वाटलें.

"कपालिनी तुला विशेष लागलें तर नाहीं? कांहीं बरें वाईट होण्यापूर्वींच सांग, मी कांहीं तरी उपाय करीन. ते गरुड पक्षी कोणीकडे गेले?" चंद्रवर्मानें विचारलें.

कपालिनी त्याला जवळ बोलावून हळूच म्हणाली—"हळू बोल, आपण वेळींच कोणत्या तरी गुहेंत निघून जाणें बरें. तेथें गेल्यावर मी सर्व कांहीं सांगेन. मला विशेष लागलेलें नाहीं. तूं थोडा जवळ ये. मी हात धरून उठतें. नंतर आपण दोघे कोठें तरी निवाऱ्याच्या जागीं जाऊं."

Fullscreen 127 20 / 88

चंद्रवर्मा थोडा वांकला. त्याचा खांदा धरून कपालिनी उठून उभी राहिली. नंतर कपालिनी चंद्रवर्माचा हात धरून चालूं लागली. म्हणाली–"चंद्रवर्मा! मला वाटतें त्या झाडीच्या आड एक गुहा आहेसें मला आठवतें. चल तिकडे जाऊं."

खडकाळ वाटेनें चढत उतरत तीं दोघें डोंगराच्या पायथ्याजवळ येऊन पोंचलीं. त्या गुहेचें तोंड तसें मोठें नव्हतें. त्यावर गवत व कांटेरी झाडें उगवली होतीं. आंतून गुहा पुष्कळ मोठी होती. वर छपराला भोकें होतीं म्हणून थोडा थोडा उजेड आंत येत होता.

कपालिनी आंत येऊन बसल्यावर चंद्रवर्मानें तिला विचारलें–"तुला त्या गरुड पक्ष्यांनीं येथें आणून टाकलें आहे, हें त्या शंखाला कळलें असेल का?"

कपालिनीच्या तोंडावर चंद्रवर्माला स्मित दिसलें. मरणाचें भय तिच्या तोंडावर नव्हतें. ती म्हणाली–"अरे! त्याला कळलें असतें कीं येथें येऊन पडलें आहे तर त्यानें मला यावेळेपर्यंत जिवंत सोडलें असतें का? मी काल सकाळपासून येथें पडून आहें. ज्या गरुड पक्ष्यांच्या हातीं मी पडणार होतें ते कालसर्पाच्या हातीं सांपडून आपल्या प्राणास मुकले."

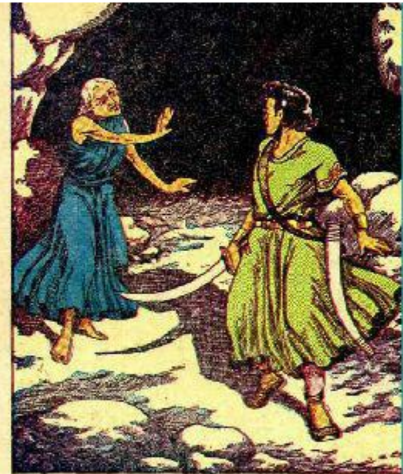
"असें असेल तर आपल्याला कसलीहि भीति नाहीं. मी या काळोखांत जाऊन त्या शंखाचें तें पूजागृह कोठें आहे हें पाहून येतों." चंद्रवर्मा म्हणाला.

कपालिनीनें चंद्रवर्माला आठवण करून दिली आणि म्हणाली–"सावध! हं! वर्मा, त्या अग्निपक्ष्याची गोष्ट विसरूं नकोस. रात्रीच्या वेळीं त्याच्या हातून स्वतःला वांचविणें सोपें नाहीं बरें का? आणि दिवसां त्या शंखाची नजर चुकविली पाहिजे. आज रात्रीच्या आंत त्या अग्निपक्ष्याचा सोक्षमोक्ष झाला नाहीं तर आपला प्राण धोक्यांत आहे, समज. त्याचा समाचार घेण्यासाठीं मी कालसर्पाला नेमलें आहे."

"म्हणजे, कालसर्प देखील येथें आला आहे म्हणावयाचा? तूं हें तर सांगितलेंच नाहींस?" चंद्रवर्मा म्हणाला.

चंद्रवर्माकडे पाहून कपालिनी थोडी हंसली. म्हणाली–"चंद्रवर्मा! कालसर्पाचा माझ्यापेक्षां तुझ्यावर जास्त भरंवसा आहे हें मला कळलें आहे. तूं एका एकीं मला येथें दिसलास त्याचें मला थोडें देखील आश्चर्य वाटलें नाहीं. तूं इतक्या लवकर येथें कसा पोंचलास हें विचारलें का मी तुला? कारण कालसर्पानें मला तुझ्याविषयीं सर्व कांहीं सांगितलें होतें. तूं त्या विचित्र वृक्षाचें फळ खाल्लें आहेस, हें जेव्हां मला कळलें तेव्हां तूं येथें सुरक्षित पोंचशील याची मला खात्री वाटली."

कपालिनी बोलतच होती कीं एका एकीं वीज चमकल्यासारखा एकदम उजेड पडला. चंद्रवर्मा चकित होऊन गुहेच्या बाहेर येऊन पाहूं लागला कीं काय भानगड आहे. तेव्हां त्याला कळलें कीं झाडीच्या पलीकडे अग्निपक्षी उडत येत आहे. तो अगदीं जमिनीजवळ उडत आला. त्याला पाहतांच

कालसर्प आपल्या फडा वर करून उभा राहिला. त्याला पाहूनच अग्निपक्षी खालीं उतरला आणि कालसर्पाला तेंच हवें होतें. तो त्याचीच वाट पहात होता.

"कपालिनी, अग्निपक्षी कालसर्पावर झडप मारायला आला आहे. मी जातों त्याच्या मदतीला त्याला एकटा सोडून भागणार नाहीं." चंद्रवर्मा म्हणाला.

"कांहीं जरूर नाहीं!" बाहेर गुहेच्या तोंडाजवळ येऊन कपालिनी म्हणाली–"शंखाच्या त्या नोकराचा समाचार घ्यायला कालसर्प एकटा पुरे आहे. अजून तूं काल-

Fullscreen 127 22 / 88

सर्पाला पुरा ओळखला नाहींस. पण तो जर का मारूं शकला नाहीं तर मात्र आपणां दोघांचा जीव धोक्यांत आहे असें समज. अग्निपक्ष्याला हें कळलें असणार कीं गरुड मला घेऊन आले आहेत. ही गोष्ट तो आपल्या मालकाला सांगायला जाण्यापूर्वी त्याचा शेवट झाला पाहिजे."

इकडे कालसर्प व अग्निपक्षी दोघांची झुंज जंपली होती. ती झुंज पाहूनच पाहाणाराच्या अंगाचा थरकांप उडाल्याशिवाय राहिला नसता. चंद्रवर्माच्या अंगावर शहारे उभे राहाले. अग्निपक्षी आपल्या अणकुचीदार चोंचीनें अग्निपक्ष्याला घायाळ करीत होता. त्याचीं तोंडें रक्तबंबाळ झाली होतीं. इकडे कालसर्प अग्निपक्ष्याचें पोट किंवा मानगुटीला चावा घेण्याचा प्रयत्न करीत होता. पक्ष्यानें एक दोनदां कालसर्पाला आपल्या पंज्यांत धरलें. पण कालसर्प पोटाला चावा घेतो कीं काय या भीतीनें त्यानें कालसर्पाला सोडून दिलें. अग्निपक्ष्याच्या अंगांतून ज्वाळा येत होत्या. त्यामुळें कालसर्पाचें अंग होरपळून जात होतें. पण कालसर्पानें माघार घेतली नाहीं. त्याच्या तोंडांतून येणाऱ्या विषारी वायूनें अग्निपक्ष्याला गुदमरून गेल्यासारखें होत होतें. त्याचे पंजे गारठूं लागले व अंगांत त्राण उरला नाहीं.

"या दोघांच्या झुंजीचा आवाज त्या शंखाच्या कानावर पडला तर तो आल्याशिवाय राहणार नाहीं." चंद्रवर्मा म्हणाला.

"त्याची काळजी करण्याचें कारण नाहीं. तो आतां घोरत पडला असेल. अग्निपक्षी त्याचा पाहारेकरी आहे. तो जागेवर असल्यावर शंखाला कसलीहि भीति वाटत नाहीं. सूर्यास्त झाल्याबरोबर तो झोंपतो व सूर्योदयापूर्वी उठतो. मला तें सर्व माहीत आहे." कपालिनी म्हणाली.

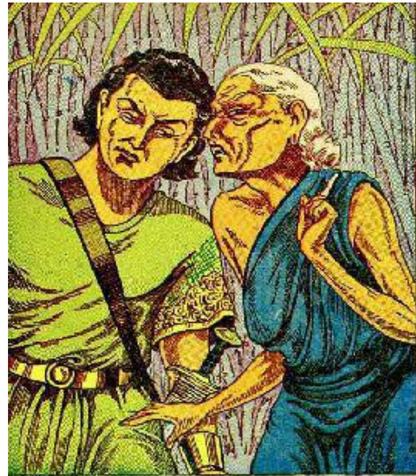
इतक्यांत अग्निपक्ष्यानें ओरडण्याचा प्रयत्न केला. परंतु तो ओरडूं शकला नाहीं. कोणी तरी त्याचा गळा आवळला. तें कालसर्पाचें काम होतें. त्याचें डोकें लोंबकळूं लागल्यावरच कालसर्पानें आपली पकड सैल केली आणि पुढील हल्ला करण्यासाठीं आपल्या तीनहि फडा वर उचलून उभा राहिला.

"जय कालसर्प की" असें ओरडावें असें चंद्रवर्माला वाटलें. परंतु तो सावध झाला आणि गुहेच्या बाहेर गंमत पाहायला उभा राहिला. कपालिनीच्या अंगांत देखील एकाएकीं कोठून शक्ति आली कोण जाणें, ती देखील बाहेर आली.

चंद्रवर्मा व कपालिनी दोघं ती झुंज पाहायला बाहेर येण्यापूर्वींच अग्निपक्ष्यानें मान टाकली होती व तो जमिनीवर लोळत पडला होता. कालसर्पाच्या अंगावर जागोजागीं जखमा झाल्या होत्या. दोघांनीं जवळ जाऊन त्याच्या अंगावर प्रेमानें हात फिरवला. कपालिनी म्हणाली—"कालसर्पा! आतां तूं शापमुक्त होण्याची वेळ जवळ येऊं लागली आहे. तो शंख माझ्या हातीं येऊन पडला कीं तुझें कार्य संपलें समज. तुला

Fullscreen 127 24 / 88

पुन्हां मनुष्य रूप मिळेल व तुझ्या सर्व यातना संपतील. नंतर तूं तुला वाटेल तिकडे जा."

शंख मांत्रिकाच्या शंखाचें नांव ऐकतांच चंद्रवर्माला पूजागृहाची आठवण झाली व त्याच्या अंगावर शहारे उभे राहाले. तरी पण धीर करून तो कपालिनीला म्हणाला–"कपालिनी, सूर्योदयाला आतां फार वेळ उरलेला दिसत नाहीं. त्या शंखाच्या पूजागृहाकडे जातों."

कपालिनीनें पूर्व दिशेकडे पाहिलें, दिशा फांकूं लागल्या होत्या. ती म्हणाली–"या वेळीं त्या पूजागृहाकडे जाण्यांत शहाणपण नाहीं. त्या शंखाला वाटेला लावण्याचा दुसराच एक उपाय मी जोजला आहे."

"तो काय बुवा!" चंद्रवर्मानें विचारलें.

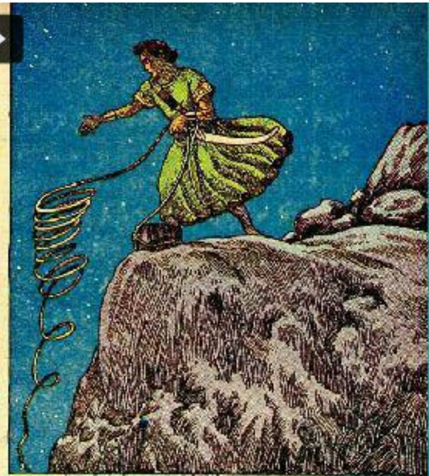
"शंख दर रोज सूर्योदयाच्या सुमारास त्या पूर्वेकडील टेकडीजवळ जातो. तेथें एका दगडावर उभा राहून स्वतःभोंवती प्रदक्षिणा करीत कांहींतरी मंत्र पुटपुटतो. तो एक चौरस असा दगड आहे. त्या दगडाजवळ पलीकडे हजार फूटाहून जास्त खोल अशी एक दरी आहे. मी सांगतें तसें केलेंस तर त्या दगडा सकट त्या शंखाचा कडेलोट होईल व सुंठेवांचूनच खोकला जाईल." कपालिनी म्हणाली.

"मग सांग तो उपाय. तुला वाटेल तें करायला मी तयार आहें." चंद्रवर्मा म्हणाला.

"थोडा जवळ ये! सांगतें." चंद्रवर्मा जवळ आल्यावर कपालिनीनें कांहीं तरी त्याच्या कानांत सांगितलें व म्हणाली–"हें पहा! सावधगिरीनें वाग. जर चुकलास तर आतां पर्यंतची सारी मेहनत फुकट जाईल. एवढेंच नव्हें, तुझा जीव पण धोक्यांत पडेल! विसरूं नकोस."

चंद्रवर्मा क्षणभर विचार करीत जागच्या जागीं उभा राहिला. नंतर एका उंच झाडावर चढून त्यानें पूर्वेकडे पाहिलें. खालीं उतरून तो कपालिनीला म्हणाला–"कपालिनी! सूर्योदय व्हायला फार उशीर लागणार नाहीं. मी आपल्या कामावर जातों. तूं व कालसर्प गुहेंत स्वस्थ विश्रांति घ्या." असें सांगून त्यानें आपली तलवार म्यानेंतून बाहेर काढली व झाडींत पार नाहींसा झाला. त्यानें वडाच्या पारंब्या भराभर कापल्या आणि त्या जोडून एक लांब दोरी तयार केली. त्या दोरीचें वेटोळें करून तें खांद्यावर टाकलें. आणि झपझप डोंगर चढूं लागला. कपालिनीनें सांगितल्याप्रमाणें टेकडीच्या टोंकाला एका मोठ्या शिळेवर त्याला एक चौकोनी दगड दिसला. त्या दगडाला दोरीचें एक टोंक त्यानें घट्ट आवळून बांधलें. त्याच दगडावर मांत्रिक शंख येऊन रोज सूर्योदयापूर्वी उभा राहात होता आणि मंत्रोच्चार करीत होता. त्यानें दोरीचें दुसरें टोंक टेंकडीच्या खालीं दरींत सोडलें.

काम पुरें करून चंद्रवर्मा डोंगरावरून खालीं आला व कपालिनीला येऊन भेटला.

त्याला आल्याबरोबर कपालिनीनें विचारलें–"झालें का काम?"

"मी प्रयत्न तर केला आहे. यश अपयश दैवाधीन आहे! दोरीचें एक टोंक दगडाला बांधलें आहे व दुसरें टोंक दरींत खालीं सोडलें आहे. परंतु तो दगड पूर्वेकडे ओढला गेला तरच शंख खालीं पडणार! नाहींतर आपला प्रयत्न फुकट जाणार!" चंद्रवर्मानें शंका केली.

"म्हणजे तुझें म्हणणें असें आहे कीं जर ह्यांत कांहीं चूक झाली तर तुझा प्रयत्न फुकट जाईल." कपालिनी स्मित करून म्हणाली–"तें तूं माझ्यावर सोड. दोरीचें

Fullscreen 127

/ 88

दुसरें टोंक कोठें आहे तेवढें मला दाखव. मी तुझी शंका दूर करतें."

कपालिनी चंद्रवर्माबरोबर डोंगराजवळ गेली. तेथें चंद्रवर्मानें तिला दोरीचें दुसरें टोंक दाखविलें. कपालिनीनें तें हातांत घेऊन म्हटलें—"अरे, दोरीचें दुसरें टोंक ज्या दगडाला बांधलेलें आहे तो दगड टेंकडीच्या अगदीं कांठावर आहे. आतां तो दगड हालला कीं पुरें, तो शंख कांहीं वांचत नाहीं. तो खालीं पडणार आणि त्याचा कपाळमोक्ष होणार. ह्यांत तुला शंका वाटण्याचें कारण काय, हें नाहीं मला समजलें. "तितक्यांत तिनें डोळे वटारून व तोंडावर बोट ठेवून चंद्रवर्माला सावध केलें आणि बोटानें शंखाला दाखवीत चंद्रवर्माच्या कानांत पुटपुटली—"तो पहा! शंख येतो आहे. त्याच्या हातांत ती जादूची कांडी दिसते आहे का तुला? तो दगडावर चढल्याबरोबर तूं दोरी ओढ!"

चंद्रवर्मानें डोकें वर करून टेंकडीच्या टोंकाला पाहिलें. सकाळच्या अंधुक उजेडांत त्याला शंख मांत्रिकाचें विकृत रूप दिसलें. त्याचें सर्व अंग एक क्षणभर थरारलें. परंतु लगेच स्वत:ला सावरून व सर्व शक्ति एकवटून त्यानें दोरी ओढली. शंख दगडावर चढून हात वर करून मंत्रोच्चार करूं लागला होता.

चंद्रवर्मानें दोरी ओढून सैल सोडल्या बरोबर शंख मांत्रिकाचा तोल सुटला आणि तो स्वत:चा तोल सावरण्यासाठीं हवेंत हातवारे करूं लागला. परंतु त्याच्या दुर्दैवानें तो स्वत:ला सावरूं शकला नाहीं. तो मोठ्यानें ओरडला—"दगलबाजी!" त्याच्या हातांतली जादूची कांडी सुटली व पूजा गृहाजवळ जाऊन पडली. त्याबरोबर पूजा गृहाजवळ एक मोठा स्फोट झाला आणि जादूची कांडी तलावांत जाऊन पडली. इकडे शंख टेंकडीच्या टोंकावरून खालीं दरींत पडला. [पुढें चालू]

अंगारवती

विक्रमार्क पुन्हां वडाच्या झाडाजवळ गेला. प्रेत झाडावरून उतरवून खांद्यावर टाकलें आणि स्मशानाकडे जाऊं लागला. दोन पावलें गेल्यावर प्रेतांतील वेताळ बोलूं लागला. म्हणाला—"राजा! धन्य आहे तुझ्या धैर्याची. तरी तुला वाट कंटाळवाणी वाटूं नये म्हणून मी तुला अंगारवतीची गोष्ट सांगतों." असें सांगून त्यानें गोष्टीस सुरवात केली.

उदयसेन हा वत्स राज्याचा राजा होता. राज्याची राजधानी कौशाम्बी येथें होती. त्यावेळीं लावणक नांवाच्या गांवीं बुद्धदत्त नांवाचा एक क्षत्रिय राहात असे. अंगारवती त्याची मुलगी होती. बुद्धदत्त ज्या गांवीं राहात असे तें अगदीं पद्धतीचें गांव असल्यामुळें अंगारवती आपल्या घराचा उंबरठा

Fullscreen 127 28 / 88

ओलांडून कधीं कोठें जात नसे. त्यामुळें चार लोकांत जाणें येणें, त्यांच्यांत मिसळणें वागणें हें अंगारवतीला माहीत नव्हतें. तिचा बाप सुद्धां सदा सर्वकाळ घरांत कांहीं तरी करीत बसत असे.

अंगारवती मोठी झाली. आपल्या पुढील आयुष्याविषयीं तिच्या मनांत कांहींतरी कल्पना यायला हवी होती. परंतु ती इतकी अबोध होती कीं आपल्या लग्नाची कल्पना सुद्धां तिच्या मनांत आली नाहीं.

वत्स देशाचा राजा शिकारी साठीं त्या भागांत आला होता. त्याच्या बरोबरच्या मित्र मंडळींत चण्डसेन नांवाचा तिशीच्या घरांतला एक शूर योद्धा होता. वत्स राजाकडे नोकरीला लागून त्याला फार दिवस झाले नव्हते.

एक दिवस चण्डसेन जंगलांत गेला असतां त्याला पाऊलवाट दिसली. तो त्या रोखानें निघाला तर त्याला बुद्धदत्ताचें गांव लागलें. तेथें त्यानें अंगारवतीलाहि पाहिलें. त्यानें बुद्धदत्ताची ओळख करून घेतली. आपली ओळख सांगितली. नंतर त्यानें बुद्धदत्ताची माहिती काढून घेतांना अंगारवतीचीहि माहिती मिळविली. त्याला जेव्हां कळलें कीं ती अजून कुंवारी आहे तेव्हां त्यानें तिच्याशीं लग्न करण्याची आपली इच्छा तिच्या बापाजवळ व्यक्त केली.

चण्डसेनाचा विचार ऐकून बुद्धदत्ताला आश्चर्य वाटलें व आनंदहि झाला. कारण मुलीसाठीं वर शोधणें किती कठीण काम आहे, हें कोणाला माहीत नाहीं? चण्डसेन सारखा कुलशीलवान जांवई त्याला शोधून मिळाला नसता. त्यानें होकार दिला.

बुद्धदत्त विचार करूं लागला माझी मुलगी आतांपर्यंत ह्या असल्या खेडे-गांवांत कष्टांत वाढली आहे. ती कौशाम्बीला गेली म्हणजे सुखी होईल.

अंगारवतीला बापाचा विचार अमान्य नव्हता. परंतु चंडसेनला पाहिल्याबरोबर तिच्या मनांत प्रेम उत्पन्न झालें नाहीं. तरी पण तिला वाटलें कीं असा पति मिळणें म्हणजे भाग्यच असावें लागतें.

साधारण एक आठवड्यानंतर चण्डसेन बुद्धदत्ताकडे आला. म्हणाला—"मी आपल्या गांवीं जात आहे. तेथें माझ्या घरच्या लोकांचा व मित्रांचा विचार घेऊन लग्नाचा मुहूर्त ठरवून आपल्याला कळवितों. मग तुम्हीं लग्नाची तयारी करा." एवढें सांगून तो कौशाम्बीला निघून गेला.

चण्डसेन गेल्यानंतर त्याच्या विषयीं किंवा आपल्या लग्नाविषयीं अंगारवतीच्या मनांत कधींहि कसलाहि विचार आला नाहीं. तिच्या मनांत चण्डसेनाबद्दल प्रेमभाव सुद्धां उत्पन्न झाला नाहीं.

आठवड्यामागून आठवडे गेले तरी चण्डसेनाकडून कांहीं निरोप आला नाहीं. परंतु त्यामुळें तिला जरा सुद्धां निराशा वाटली नाहीं. कारण तिला वाटलें 'नसेल त्याला माझ्याशीं लग्न करावयाचें. माझें सारे आयुष्य खेडेगांवांत गेलेलें. कसें आवडणार हें त्याला. आणि खरेंच आहे, माझ्या

सारखीशीं त्यांचें लग्न होणें बरें नसावें. जाऊं दे, काय मोठेंसें त्यांत!'

बुद्धदत्त मात्र त्याच्यावर पूर्ण विश्वास आणि भरंवसा ठेवून स्वस्थ बसला होता. तो मधून मधून म्हणत असें—"ह्यांचें कुळ फार उत्तम आहे. ह्यांच्या कुळांतील विशेष गोष्ट म्हणजे प्राण गेला तरी शब्दास जगणारे आहेत हे लोक. अगदीं शब्दाचे धनी."

ह्या एवढ्या काळांत कौशाम्बींत अगदीं उलटापालट झाली होती. योगन्धराय उदयसेनाचा मंत्री होता. त्यानें बरीच खटपट करून मगध राजाची मुलगी

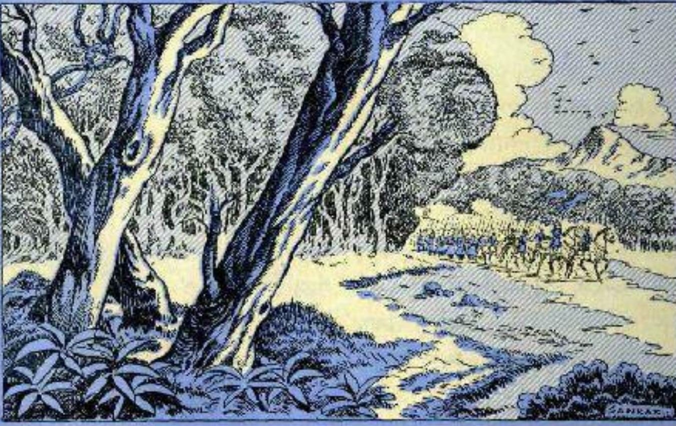
Fullscreen 127 30 / 88

वासवदत्ता हिच्याशीं उदयसेनाचें लग्न करून दिलें आणि त्या दोन्हीं राज्यांत मैत्री जमवून आणली.

त्या नंतर यौगन्धरायानें दिग्विजय करण्याचा निश्चय करून मगध देशाकडून सैन्य मागविलें. तेथून येणाऱ्या सैन्यानें लावणक गांवांत पडाव टाकला. आसपासचा प्रदेश हस्तगत करण्यासाठीं त्यांना तेथें कांहीं दिवस रहावयाचें होतें.

गांवांत सैन्य आल्यानें लोकांची त्रेधा उडाली होती. एकदां अंगारवती आपल्या घराच्या ओसरीवर उभी असतां तिनें आपल्या घरा समोरून एका सैनिकाला जातांना पाहिलें. तो साधारण पंचविशींतला तरणाबांड देखणा तरुण होता. परंतु त्याच्या चेहेऱ्यावर एका तऱ्हेचें औदासीन्य दिसत होतें. त्याला पाहातांच अंगारवतीच्या मनांत चलबिचल उत्पन्न झाली. न कळत तिचें त्याच्यावर मन बसलें. तीच स्थिति त्या सैनिकाची झाली. त्याचेंहि तिच्यावर मन बसलें. पण कोणी कोणाशीं बोललें मात्र नाहीं.

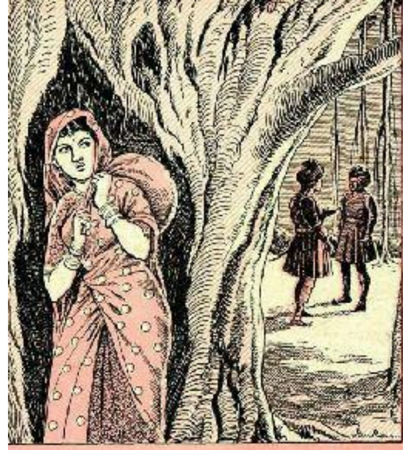
त्या दिवसापासून तो सैनिक रोज बुद्धदत्ताच्या घराच्या बाजूनें जात असे. अंगारवती

सुद्धां त्याच्या दर्शनानें आनंदित होत असे. त्याचें नांव शतानीक होतें. एकदां तो अंगारवतीच्या घरासमोरून जात होता. त्या वेळीं अंगारवती सुद्धां आपल्या घराच्या दरवाज्यांत उभी होती. शतानीक हिंमत करून तिच्याशीं बोलला. ती त्याच्याशीं थोडें मोकळेपणानें बोलली. तिनें त्याची हळूं हळूं सर्व माहिती काढून घेतली. तो उज्जयनीचा राहाणारा असून त्याच्या घरीं त्याच्या म्हाताऱ्या आईशिवाय दुसरें कोणी नव्हतें. तो आपल्या आईची सेवा मनापासून करीत असे. परंतु जांवयाच्या दिग्विजयासाठीं मगधराजानें सेना पाठविल्यामुळें त्याला सैन्यांत भरती होऊन इकडे यावें लागलें. आपली आई फार कष्टानें दिवस घालवीत असेल म्हणून त्याला फार वाईट वाटत होतें. तो अंगारवतीला म्हणाला—"ह्या जंगलांत कोणच्या मुहूर्तावर येऊन पडलों आहे. अजून किती दिवस राहावें लागणार आहे कां आणि कोठें जाऊन युद्ध करावें लागणार आहे कोण जाणे? त्या युद्धांतून जिवंत घरीं पोंचलों तर ठीक आणि मी जाईपर्यंत आई जिवंत असली तर पुन्हां आमची भेट. केव्हां केव्हां वाटतें कीं आत्महत्या करून हें परावलंबी

Fullscreen 127 32 / 88

आयुष्य संपवून टाकावें. पण तुला पाहिल्यापासून मला पुन्हा जगाचा मोह मनांत वाटूं लागला आहे."

अंगारवतीला शतानीकबद्दल एक तऱ्हेचा जिव्हाळा वाटूं लागला. प्रथम दर्शनीचें प्रेम दुणावलें. चण्डसेनकडून बरेच दिवस झाले. कांहींहि बातमी निरोप नव्हता. त्याला आपल्याशीं लग्न करावयाचें नसेल. अशीच तिची कल्पना झाली. म्हणून तिचें मन शतानीकबरोबर लग्न करण्यास प्रवृत्त झालें. पण तिला वाटत होतें कीं ही गोष्ट आपल्या वडिलांना आवडणार नाहीं.

असे कांहीं दिवस गेले. एक दिवस शतानीक अंगारवतीकडे आला व म्हणाला– "आज रात्रीं मी कोणालाहि कळविल्याशिवाय मगध देशाला निघून जाणार आहे. मला आतां जिणें नकोसें झालें आहे. आपल्या गांवीं लाकडें फोडून मी आपले दिवस कंठीन. त्यांत मला जास्त सुख आहे. मी एवढ्यासाठीं आलों आहें कीं तूं माझ्याबरोबर येणार असशील तर चल, आपण लग्न करून आनंदांत राहूं. माझी आई नकार देणार नाहीं."

अंगारवतीनें आपली संमती दिली. मग ठरला दोघांचा बेत. शतानीकनें तिला तिच्या घराच्या शेजारच्या वडाच्या झाडाखालीं आपलें सामान घेऊन येऊन वाट पाहण्यास सांगितलें. तिनें तें कबूल केलें.

अंगारवतीला माहीत होतें आपलें हें काम बापाला मुळींच आवडणार नाहीं, म्हणून बाप झोपीं गेल्यावर ती उठली. आपलें सामान बांधलें व तें घेऊन हलकेच घराबाहेर पडली व शतानीकनें सांगितलेल्या वडाच्या झाडाखालीं जाऊन त्यांची वाट पहात उभी राहिली.

थोड्या वेळानें दोन व्यक्ति बोलत बोलत त्या झाडाजवळ आल्या. अंगारवतीनें ओळखलें कीं त्यांतील एक व्यक्ति चण्डसेन आहे. ती एक बाजूला जाऊन उभी राहिली.

चण्डसेन आपल्या मित्रास म्हणत होता– "असेंच सरळ गेलें म्हणजे ह्या रस्त्याला दोन रस्ते फुटतात. एक बुद्धदत्ताच्या घराकडे व एक पडक्या देवळाकडे जातो. आपण सकाळपर्यंत त्या देवळांत राहूं आणि उजाडल्यावर बुद्धदत्ताकडे जाऊं. इतके दिवस झाले मी त्यांना कांहींहि निरोप पाठविला नाहीं. काय म्हणत असतील ते, कोण जाणें. पण काय करणार! शक्यच झालें नाहीं कळवायला." ते दोघे खरोखरच देवळाच्या बाजूला वळले.

थोड्या वेळानें शतानीक आला. त्यानें हळूच अंगारवतीला बोलाविलें. ती पुढें आली आणि म्हणाली–"मला क्षमा करा. मी तुमच्या बरोबर येऊं शकत नाहीं. हें सांगायलाच मी येथें आलें आहें."

शतानीकाला निराशा वाटली. "माझ्याशीं लग्न करणें तुला शक्य नाहीं काय?" त्यानें विचारलें.

"शक्य नाहीं. म्हणून तर सांगायला आलें. नाहींतर मी आपल्याबरोबर आलें असतें." अंगारवती म्हणाली. शतानीक एक निश्वास सोडून आपल्या वाटेनें

Fullscreen 127 34 / 88

निघून गेला. अंगारवती आपल्या घरीं परतली.

दुसऱ्या दिवशीं चण्डसेन बुद्धदत्ताकडे आला. म्हणाला—"इतके दिवस मी नुसता राजाचा नोकर होतों. आपल्या बायकोचें पालनपोषण करण्यासारखी माझी स्थिति नव्हती. पण आतां मला राजानें जाहागीर दिली आहे. मी आपल्या मुलीशीं लग्न करून तिला घेऊन जाण्यासाठीं आलो आहें."

बुद्धदत्तानें ठरल्याप्रमाणें अंगारवतीचें त्याच्याशीं लग्न लावून दिलें व तिला त्याच्या बरोबर पाठवून दिलें.

इतकें सांगून वेताळ थांबला व राजाला म्हणाला- "राजा, अंगारवतीनें शतानीक-बरोबर लग्न न करतां चण्डसेनबरोबर कां केलें ? शतानीकवर तिचें प्रेम नव्हतें काय ? का चण्डसेन बरोबर लग्न केल्यानें धन-दौलत पुष्कळ मिळेल असें वाटलें ? तुला माहीत असून जर तूं उत्तर दिलें नाहींस तर पहा, तुझें डोकें फुटून तुझ्या पायाशीं पडेल."

"अंगारवतीमध्यें स्वार्थ मुळींच नव्हता. जर तसें असतें तर ती एकाद्या गरीब शिपायाबरोबर लग्न करण्यास तयारच झाली नसती आणि निस्वार्थी लोक प्रेमासाठीं धर्म सोडणार नाहींत. तिचें शतानिकावर प्रेम बसलें. पण त्याचा संबंध तिच्या पुरताच होता. चण्डसेनशीं लग्न करणें तिचें कर्तव्य होतें. कारण त्या कर्तव्यधर्माचा संबंध तिच्या वडिलांशीं होता. धर्म व प्रेम ह्या दोन गोष्टी तिच्यासमोर उभ्या होत्या तेव्हां तिनें विचार करण्यांत वेळ न घालवितां धर्माला प्रथम स्थान देऊन स्वार्थी प्रेमाचा त्याग केला." राजा म्हणाला.

राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला व वडाच्या झाडावर जाऊन बसला. (कल्पित)

सरळपणा

चीनच्या पूर्व भागांत एक सुताचा व्यापारी राहात असे. खूप जोरांत चालत होता त्याचा व्यापार. आतां तो थोडा वृद्ध झाला होता. त्याला साठ वर्षें पूर्ण झाली होती. मूलबाळहि कोणी नव्हतें. म्हणून तो नेहमीं म्हणे—"काय उपयोग माझ्या ह्या पैशांचा ? त्याचा उपभोग घ्यायला मला कोण आहे ?"

शेजारच्या बायकांनीं त्याच्या मनांतील गोष्ट ओळखली. त्यांनीं त्याचें लग्न लावून देण्याचें कबूल केलें. त्यानें सांगितलें कीं मला उच्च कुळांतील मानमर्यादा माहीत असलेली, सुंदरशी मुलगी पाहिजे.

एक मुलगी लहानपणापासून मंत्र्याच्या घरीं काम करीत होती. दिसावयास ती चांगली होती. आणि मोठ्याच्या घरांत वावरल्यानें त्यांच्या पद्धती चालीरिती तिला सर्व माहीत होत्या. त्या मुलीशीं त्या व्यापाऱ्याचें लग्न ठरलें.

म्हाताऱ्याचें त्या मुलीशीं लग्न झालें. ती म्हाताऱ्याच्या घरीं राहावयास आली. तिला खरी परिस्थिति समजली. तिला वाईट वाटलें. पण काय करते बिचारी !

कांहीं दिवस गेले. एकदां व्यापारी कामा-निमित्त दुकान सोडून कोठें तरी बाहेर गांवीं गेला होता. त्या दिवशीं ही मालकीण आपल्या एका दासीला घेऊन फिरावयास निघाली. त्यांचें दुकान जवळच होतें. ती दुकानांत गेली. तेथें दोन कारकून काम करीत बसले होते. त्यांतील एक उतार वयाचा होता. दुसरा पंचविशींतला होता. त्याचें अजून लग्न वगैरे झालेलें नव्हतें.

आपल्या मालकिणीला आलेली पाहिल्या-बरोबर दोघेहि उठून उभे राहिले. त्यांनीं

Fullscreen 127 36 / 88

आदरानें हात जोडून मान वांकविली. तिनें प्रेमानें त्यांना विचारलें–"दोघे किती दिवसांपासून येथें काम करीत आहांत ?"

"आपल्या कृपेनें, सर्व ठीक आहे." दोघे म्हणाले.

मालकिणीला काय वाटलें कोण जाणें, ती तशीच घरीं परत गेली. कांहीं पैसे आणले आणि दोघांच्या हातांत दिले. थोडा वेळ इकडे तिकडे हिंडून घरीं निघून गेली.

मालकिणीनें दोघांना बक्षीस म्हणून जे पैसे दिले ते देतांना तिनें केलेला भेदभाव कोणाच्या लक्षांत आला नाहीं. तिनें म्हाताऱ्या कारकुनाला चांदीचे दहा रुपये दिले आणि तरण्या चांगाला सोन्याच्या दहा मोहोरा दिल्या. कोणी कोणाला आपल्याला काय दिलें हें दाखविलें नाहीं.

दोघे कारकून पाळी पाळीनें रात्रीं दुकानांत निजत असत. एकदां चांगची पाळी होती. तो नेहमीं प्रमाणें दुकानांत निजला. थोड्याच वेळांत दार ठोठावल्याचा त्याला आवाज ऐकूं आला. त्यानें दाराजवळ जाऊन "कोण आहे ?" म्हणून विचारलें.

"दार उघड." मालकिणीची दासी म्हणाली. तिचा आवाज ऐकून त्याला आश्चर्य वाटलें. त्यानें दार उघडून पाहिलें तर खरोखरच दासी उभी. "एवढ्या रात्रीं काय काम आहे ? मला मालकिणीनें पाठविलें आहे." दासी म्हणाली.

"हं ! ते सकाळीं दिलेलें बक्षीस परत....?" चांगनें विचारलें. "नाहीं ! नाहीं !! तसें नाहीं ! आणखी खूप खूप कांहीं देणार आहेत." असें सांगून तिनें आपल्या पाठीवरचें बोचकें खालीं ठेवलें.

त्यांत कांहीं कपडे होते. ते हातांत घेऊन ती म्हणाली–"हे तुझ्यासाठीं व तुझ्या आई साठीं आणि आणखी विशेष म्हणजे हें बघ." असें सांगून तिनें बरोबर आणलेलीं दोन शेर वजनाची चांदीची वीट त्याला दिली.

मालकिणीच्या ह्या कामाचा त्याला उलगडा होईना. ती रात्र त्यानें जागून काढली. सकाळ झाल्यावर नेहमीं प्रमाणें दुसरा मुनीम कामावर येतांच त्यानें दुकान त्याच्या स्वाधीन केलें आणि तो तेथून सटकला.

चांगनें आणलेलें सामान पाहून त्याची आई म्हणाली–"हे कोठून आणलेंस." चांगनें सर्व हकीगत सांगितली. तें ऐकून ती म्हणाली–"विचार तरी काय आहे तुझ्या मालकिणीचा ? फारशी सोनें चांदी देऊं लागली आहे ? चांग ! तुझ्याशिवाय ह्या जगांत मला कोणी नाहीं आणि....नको. ह्या पुढें तूं त्या घरीं जाऊं नकोस."

चांग आज्ञाधारक होता. त्यानें अजूनपर्यंत कधींहि आपल्या आईचा शब्द मोडला नव्हता. आईच्या सांगण्यावरून त्यानें त्या दिवसापासून कामावर जाण्याचें सोडून दिलें. तो कां आला नाहीं हें पाहण्यासाठीं मालकानें त्याच्या घरीं निरोप पाठविला. "चांग

आजारी आहे. त्याला बरें वाटल्यावर तो कामावर येईल." त्याच्या आईनें सांगितलें.

कांहीं दिवसांनी मोठा कारकून आला व त्यानें विचारलें–"केव्हांपासून येणार आहे चांग कामावर ? मी काम करून अगदीं थकून गेलो आहे."

"त्याची तब्येत तर फारच बिघडली आहे." आईनें सांगितलें.

ह्या नंतर मालकानें मधून मधून चौकशीसाठीं नोकरांना पाठविलें. प्रत्येक वेळीं आई सांगत असे–"चांग अजून बरा

Fullscreen 127 38 / 88

झाला नाहीं." पुढें चांगच्या मालकानें हळूं हळूं त्याची चौकशी करण्याचें सोडून दिलें.

एक महिना झाला. चांगच्या जवळची मिळकत संपून गेली. आतां फक्त त्याच्या मालकिणीनें दिलेली सोनें चांदीच शिल्लक राहिली. पण ती विकण्याचें धाडस त्याला होईना. तो आईला म्हणाला—"आई असें किती दिवस निभणार? नुसतें बसून कसें चालेल?"

कांहीं दिवस लोटले. दीपोत्सव सुरूं झाला. तो आपल्या आईला म्हणाला—"आई, मी दिवे पाहून येतों. राजवाड्या जवळ मोठमोठे दिवे लावले आहेत. फार सुंदर सजवलं आहे तिथें."

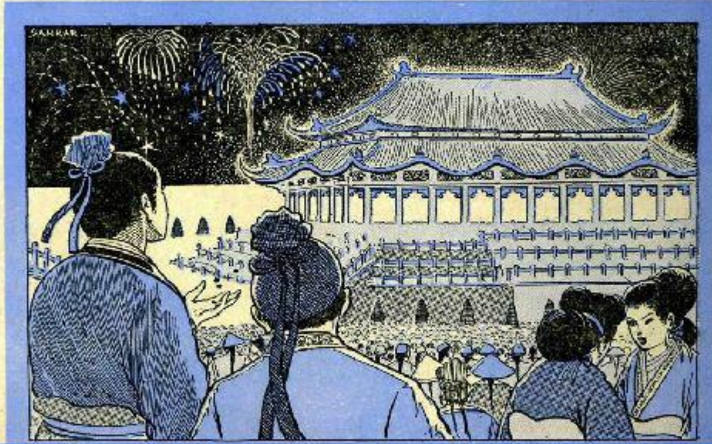
"जा. पण संभाळून जा आणि आपल्या मालकाच्या घराच्या बाजूला मुळींच जाऊं नकोस आणि जावें लागलेंच तर एकटा जाऊं नकोस." आईनें बजाविलें.

चांग आपल्या एक मित्राबरोबर दिवे पाहण्यास गेला. राजवाड्यासमोर एक गर्दी होती. लोक ओरडाआरडा करूं लागले. धक्काबुक्की करूं लागले. कारण आतांच तेथें दान धर्म सुरू झाला होता.

"ह्या गर्दींतून पुढें कुठें घुसायचें. चला आपण प्रधानाच्या घराच्या बाजूचे दिवे पाहून येऊं. तेथें सुद्धां छान आरास केली आहे." असें म्हणत ते दोघे मंत्र्याच्या घराच्या बाजूला निघाले. तेथेंहि फार गर्दी होती. गर्दीत त्यांची चुकामूक झाली.

तो एकटाच इकडे तिकडे फिरूं लागला. इतक्यांत त्याला आपल्या जुन्या मालकाची आठवण झाली. कारण ह्या दिवशीं तो सुद्धां दिवे लावून फटाके उडवीत असे. ते पाहण्यासाठीं चांग त्या बाजूला वळला. घरांजवळ जाऊन पाहिलें तर त्याची फार निराशा झाली. तेथें फटाके नव्हते. दिवे नव्हते. गर्दी नव्हती, कांहीं नव्हतें. घर बन्द होतें आणि त्यावर एक नोटिस चिकटविली होती. चांगनें जवळ जाऊन वाचलें. घरावर जप्ती येऊन मालकास कैद केलें आहे.

चांग वाचत होता, तोंच मागून एक शिपाई आला. त्यानें जोरानें चांगाला दरडावून विचारलें कोण तूं? आणि येथें कशाला आलास?" चांगाला त्याची भीति वाटली. तो घाबरून पळत सुटला. एका गल्लींतून जात असतां त्याला कोणी तरी हांक मारली व म्हणाला—"अरे, तुला कोणी

Fullscreen 127 40 / 88

बोलावीत आहे." त्यानें वळून पाहिलें तर ओळखीचा माणूस वाटला. जवळ गेल्यावर त्याला कळलें कीं तो जुन्या मालकाचा नोकर आहे. चांग त्या नोकराच्या पाठोपाठ निघाला. तो त्याला त्याच्या जुन्या मालकिणीकडे घेऊन गेला.

"आपण इथें कुठें?" चांगनें विचारलें.

"खोटी नाणी पाडल्याबद्दल त्यांना कैद केलें आहे. आमची सर्व संपत्ति जप्त करून टाकली. मी आतां निराधार, अनाथ झालेली आहें. माझें कोणीहि राहिलेलें नाहीं. ह्यावेळीं तूं मला आपल्या घरीं घेऊन जातोस का?

"ती कांहीं होणारी गोष्ट नाहीं. माझ्या आईला तें मुळींच आवडावयाचें नाहीं." चांग म्हणाला.

"चांगा, तुला काय वाटतें. मी एकदां तुझ्या घरीं आले म्हणजे जाणारच नाहीं काय? हा बघ मोत्याचा हार." असें सांगून तिनें एक मोत्याचा सुंदर हार दाखविला. त्यांत एकशे आठ मोती होते. तो हार पाहून चांग चकित झाला.

"तूं जर मला तुझ्या घरीं राहूं दिलेस तर तुझ्यावर माझा भार पडणार नाहीं. आपण ह्या हारांतील एक एक मोती रोज विकून आपला खर्च भागवूं. मग झालें ना?" मालकीण म्हणाली.

"माझ्या घरीं यावयाचेंच असेल तर मी अगोदर आईला विचारून घेतों. आईनें कबूल केलें तर मी नेईन." चांगनें सांगितलें.

ती चांगाच्या पाठोपाठ त्याच्या घरापर्यंत गेली. चांग आंत गेला तेव्हां ती बाहेर उभी राहिली. चांगनें आपल्या आईला आपल्या मालकिणीची सर्व हकीगत सांगितली.

"बिचारी, कोठें आहे ती." आईनें विचारलें.

"बाहेर उभी आहे दारापाशीं." चांग म्हणाला.

"बोलाव आंत तिला." आईनें सांगितलें.

आंत आल्यावर मालकीण म्हणाली—"मला दुसरा कांहींच आसरा नाहीं म्हणून मी आलें आहे."

"रहा थोडे दिवस. पण आमचें गरिबाचें घर तुमच्या पुरेसें कसें असेल. ते तुम्हांला आवडणार पण नाहीं. चौकशी करा आणि तुमचे कोणीं नातेवाईक असतील त्यांच्याकडे जा. तोंपर्यंत राहा येथें." चांगच्या आईनें सुचविलें.

मालकीण आपला मोत्याचा हार तिला दाखवून म्हणाली—"ह्यांतील कांहीं मोती विकून तुम्ही आपला सुताचा व्यापार पुन्हां सुरू करा."

चांगनें सुताचा व्यापार करण्यास सुरवात केली. हळूं हळूं त्याच्या मालकाचे सर्व गिन्हाईक त्याला मिळाले. धंदा चांगला चालूं लागला.

ह्या अवधींत चांगाला वळवण्यासाठीं नाना तऱ्हेचे प्रलोभन दाखविलें मालकिणीनें. परंतु चांगच्या मनावर त्याचा कांहींच परिणाम झाला नाहीं. तो तिला आई प्रमाणेंच मानीत असे.

थोडे दिवस गेले. आतां वसंतोत्सव आला. त्या दिवशीं उत्सव पाहून चांग परत घरीं येत असतां त्याला आपला मालक भेटला. त्याची परिस्थिति पाहून त्याला वाईट वाटलें.

"हें असें कां झालें?" चांगनें विचारलें.

काय सांगूं? त्या मुलीशीं लग्न करून मी अगदीं फसलों. तिनें काय केलें माहीत आहे का? मला सांगायला सुद्धां लाज वाटते. तिनें मंत्र्याच्या घरांतून एक मोत्याचा हार चोरून आणला. एक दिवस मंत्र्याचे

Fullscreen 127 42 / 88

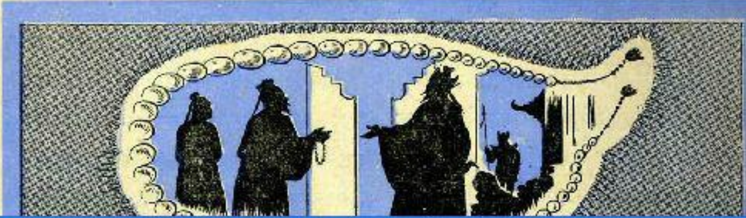
लोक आले आणि हार कोठें आहे म्हणून विचारूं लागले. मला त्या विषयीं कांहींच माहीत नव्हतें. त्यांनीं घराची झडती घेतली. पण हार कांहीं मिळाला नाहीं. त्याच वेळीं माझ्या बायकोनें आत्महत्या केल्याची बातमी कळली. ह्यावरून मी दोषी नाहीं हें सिद्ध झालें. मोत्याचा हार सुद्धां मिळाला नाहीं. तरी सुद्धां मला त्यांनीं कैदेंत टाकलें." चांगाचा मालक म्हणाला.

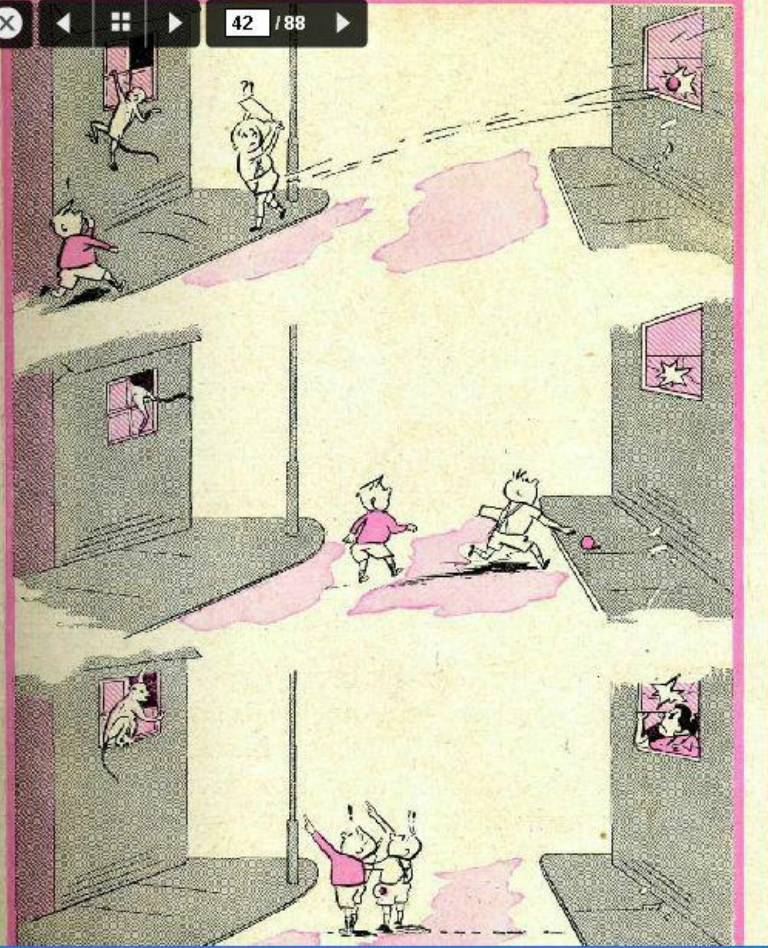
त्या मालकाचें म्हणणें चांगाला विचित्र वाटलें. कारण त्याची मालकीण तर त्याच्या घरीं आहे आणि मोत्याची माळ सुद्धां तिच्या जवळ आहे. मग हा असें काय म्हणतो. त्याला कांहीं कळेना. तो मालकाला आपल्या घरीं घेऊन आला.

"धाकट्या मालकिणीला एकदां बाहेर बोलाविलें आहे म्हणून सांग." चांगानें आपल्या दासीच्या हातीं निरोप पाठविला. दासी आंत गेली व घाबऱ्या घाबऱ्या बाहेर येऊन म्हणाली—"आत्तांपर्यंत तर येथेंच होती. एवढ्यांत कुठें गेली कोण जाणें."

मालकानें जें सांगितलें तें खरें असलें पाहिजे. इतक्या दिवस आपल्या घरीं जी होती ती मालकीण नसून तिचें भूत होतें. चांगनें ती मोत्याची माळ आपल्या मालकाच्या स्वाधीन केली जे दोनचार मोती त्यानें विकले होते ते त्यानें पुन्हां विकत घेऊन त्याला दिले. मालकानें ती माळ व मोती मंत्र्याकडे नेऊन दिले. मंत्र्यानें त्याची जप्त केलेली माल-मत्ता त्याला परत दिली.

चांग फार चांगला मनुष्य होता. तो त्या मालकिणीच्या फंदांत फंसला नाहीं. म्हणूनच लोक त्याची स्तुति करूं लागले.

Fullscreen 127 44 /88

ए मधल्या !

द्यूतामध्यें हारल्यावर पांडव जंगलांत राहूं लागले. तेव्हां कुरुजांगल देशांतील यूप गांवाचा केशवदास नांवाचा एक ब्राह्मण आपल्या बायको व तीन मुलांसह उद्यापक नांवाच्या गांवीं जाण्यास निघाला.

यात्रा करतां करतां केशवदास जेव्हां पांडवांच्या झोपडीजवळ आला तेव्हां त्याला तेथें एक भयंकर माणूस दिसला. त्याचे पिंजारलेले केस, हिरवे हिरवे मोठे मोठे डोळे, काळा कुळकुळीत रंग, बाहेर निघालेले दांत आणि बाहेर निघालेली दगडासारखी छाती पाहून त्या सर्वांना भीति वाटली.

हा भयंकर प्राणी म्हणजे घटोत्कच होता. भीमाची बायको हिडिंबा हिचा हा मुलगा. तो आपल्या आईच्या जेवणासाठीं एखाद्या मनुष्याच्या शोधांत होता. अशा वेळीं त्याला केशवदासाचें कुटुंब दिसलें. घटोत्कचाला पाहून सर्व मिळून पळून जाऊं लागले. "ब्राम्हणांनो, थांबा ! माझें ऐका." शेजारींच पांडवांची झोपडी आहे, हें माहीत होतें त्यांना. पण त्यांनी ऐकलें होतें कीं भीमाला एकट्याला झोपडीच्या रखवालीसाठीं ठेवून बाकी सर्व धौम्य ऋषींच्या आश्रमांत गेले आहेत. भीम एकटा असला तरी आमचे रक्षण करूं शकेल. परंतु आमचें ओरडणें त्याला ऐकूं गेले पाहिजे. ह्या किर्र झाडींत आपला आवाज तरी त्याच्या झोपडीपर्यंत कोण जाणें पोहोंचेल कीं नाहीं. म्हणून गोड बोलून घटोत्कचाला खूष केलें पाहिजे, त्या शिवाय सुटका नाहीं. असा विचार करून ब्राह्मण म्हणाला—"बाळा, कशाला आम्हांला त्रास देतोस, जाऊं दे आम्हांला आपल्या मार्गानें."

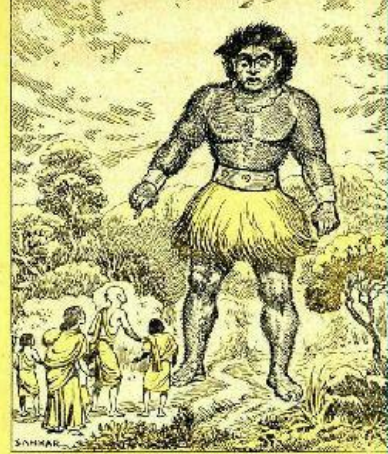
"आपण खुशाल जा. पण आपल्या मुलांपैकीं कोणा एकाला माझ्या स्वाधीन करून जा. आज माझ्या आईला नरमांस खाण्याची इच्छा झाली आहे. तिनें मला त्यासाठीं योग्य अशा माणसाला आणावयास सांगितलें आहे." घटोत्कच म्हणाला.

"अरे राक्षसाधमा ! मी दशग्रंथी ब्राह्मण आहे. जर तूं माझ्या मुलाला मारलेंस तर स्वर्गाचें दार तुझ्यासाठीं उघडेंका राहील ?" केशवदासानें विचारलें.

"एकालाच देतांना असें मागेंपुढें करूं लागलांत तर मी त्या पांचीजणांना क्षणार्धांत मारून टाकीन. काय समजलांत !" घटोत्कच म्हणाला.

ब्राह्मणानें आपल्या बायकोला विचारलें. म्हणाला—"माझें आयुष्य बरेंच संपलें आहे. तेव्हां मला वाटतें मी राक्षसाच्या स्वाधीन झालेलें बरें. म्हणजे तुम्हीं बाकी सर्व तरी सुखरूप राहाल."

"छे ! छे !! भलतंच. पतीसाठीं सर्वांचा त्याग करणें पत्नीचा धर्म आहे. माझें तरी आयुष्यांत काय राहिलें आहे ? मलाच त्या राक्षसाच्या स्वाधीन करा." बायको म्हणाली.

"पण माझ्या आईला म्हातारी माणसे नकोच आहेत." घटोत्कच म्हणाला.

तें ऐकून केशवदासाचे तिघे ही मुलगे त्या क्षणींच राक्षसाच्या स्वाधीन होण्यासाठीं पुढें सरसावले.

"तूं सर्वांत मोठा मुलगा. आतां कर्ता सवरता झालास. तूं नको जाऊस." वडील मुलाला बापानें सांगितलें. "हा अजून लहान आहे. ह्याला नको बाई." असें म्हणत धाकट्याला आईनें पाठीशीं घातलें.

"मी कोणाला नको आहे." मधला मुलगा म्हणाला.

Fullscreen 127 46 / 88

"मला पाहिजे आहेस." चल माझ्या बरोबर." घटोत्कच म्हणाला.

मधल्या मुलानें आपल्या आई-वडिलांचा आणि भावांचा निरोप घेतला. नंतर तो घटोत्कचाला म्हणाला—"मला फार तहान लागली आहे. मी पाणी पिऊन येतों." असें सांगून तो तळ्याकडे निघाला.

बराच वेळ झाला तो परत आला नाहीं. तेव्हां घटोत्कचानें केशवदासास त्याचें नांव विचारलें. पण त्यानें सांगितलें नाहीं. म्हणून त्यानें वडील मुलास विचारलें. तो म्हणाला—"आम्ही त्याला 'मधल्या' म्हणून बोलावितों."

"मधल्या! चल लवकर" घटोत्कचानें गर्जना केली. त्याच्या आरोळीनें सर्व जंगल दुमदुमलें. भीमाच्या कानावरहि ते शब्द गेले. तोहि कुन्तीपुत्रांत मधला होता. त्याला वाटलें त्यालाच कोणी तरी बोलावीत आहे. म्हणून तोच त्या ठिकाणीं आला.

ज्या केशवदासाला घटोत्कचानें भयभीत करून सोडलें होतें त्याला पाहून भीमाला कौतुक वाटलें. घटोत्कच पुन्हां ओरडला—"ए मधल्या, चल लवकर."

"हा तुझ्यासमोर तर उभा आहें." भीम म्हणाला.

"आं! तूं सुद्धां मधलाच काय?" घटोत्कचानें विचारलें.

"होय. माझ्या आईच्या मुलांत मी सुद्धां मधलाच आहे." भीम म्हणाला.

"हा भीम आसावासा वाटतो." ब्राह्मण बायकोच्या कानांत कुजबुजला. इतक्यांत ब्राह्मणाचा मधला मुलगा पाणी पिऊन आला व म्हणाला—"हा मी आलों. चला जाऊंया. कोठें जायचें?"

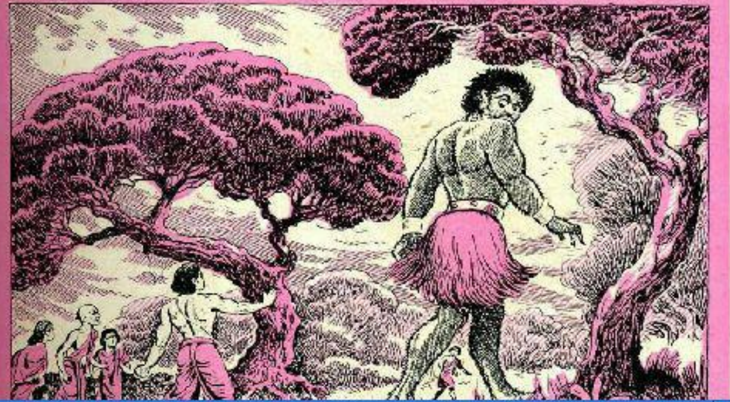
इकडे भीमाला ओळखून ब्राह्मणानें आपली सर्व हकीकत भीमाला सांगितली आणि आपलें व आपल्या मुलाचें रक्षण करण्यास सांगितलें.

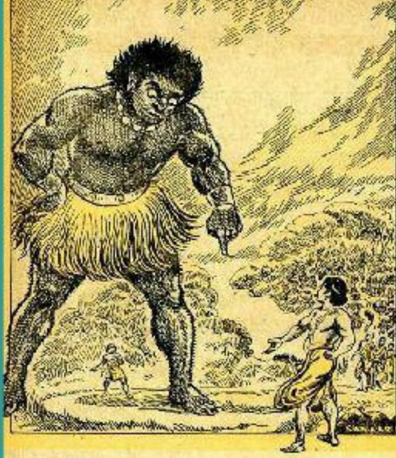
केशवदासाचा वृत्तांत ऐकून भीम घटोत्कचाला दरडावून म्हणाला—"ह्या ब्राह्मणाला उगाच कां दुःख देतोस. दे सोडून त्याच्या मुलाला."

"मी आपल्या आईच्या आज्ञेवरून ह्याला पकडून नेत आहें. म्हणून माझ्या वडिलांनीं जरी मला अडविलें तरी मी ऐकणार नाहीं." घटोत्कच करारीपणानें बोलला.

आईच्या आज्ञेचाच हा परिणाम आहे. असा विचार भीमाच्या मनांत आल्याशिवाय राहिला नाहीं. त्यानें विचारलें—"कोण आहे रे तुझी आई?"

"हिडिम्बा माझी आई आहे. आणि भीम माझा बाप आहे." घटोत्कचानें सांगितलें.

म्हणूनच ह्याच्यांत माझें बळ आलें आहे पण स्वभाव आईवर गेला आहे. "सोडून दे ह्या मुलाला." तो एकदम संतापून म्हणाला.

"मी कां सोडीन ?" घटोत्कचानें नकार दिला.

"घेऊन जा आपल्या मुलाला." भीमानें केशवदासला सांगितलें. "जर ह्याच्या बरोबर जायची कोणावर पाळीच आली तर मी जाईन."

Fullscreen 127

"असें काय! तर मग मी येथेंच मारून घेऊन जातो ह्या मुलाला. बघतो मला कोण अडवितो तें." घटोत्कच भीमाला म्हणाला.

"मीच अडवितों तुला. दुसरा कोणी कशाला ?"

"तर मग चलच माझ्याबरोबर तूं." घटोत्कचानें सांगितलें. "काढतो तुझा इंगा."

"हो ! हो !! ये, चल मला जबरदस्तीनें घेऊन. बघूं दे तरी तुझी ताकद. जर तुझ्याच्यानें तें झालें नाहीं तर मी आपण होऊन येतों तुझ्या बरोबर." भीम म्हणाला.

"माहीत आहे का तूं कोणाशीं बोलतो आहेस तें ? जरा संभाळून बोल." घटोत्कचानें दरडावलें.

"माझाच मुलगा असशील आणि काय." भीम स्मित करून म्हणाला.

हें ऐकतांच घटोत्कचाचा चेहरा लाल झाला. त्याच्या तळव्याची आग मस्तकाला जाऊन पोहोंचली आणि त्याचा राग पाहून भीमाला मजा वाटत होती.

भीम—"रागावूं नकोस. माझ्या सारख्या वीरानें तुझ्या सारख्या वीराला 'पुत्र' म्हटलें तर त्यांत काय बिघडलें ? जर तुला तसें वाटत असेल तर माफ कर."

48 /88

घटोत्कच—"म्हणें माफ कर! अगोदर अपमान करावयाचा व मग भिऊन माफी मागावयाची, चांगला धंदा आहे."

भीम—"भिऊन ? भिणें म्हणजे काय ? मला नाहीं बोवा माहीत. जरा मला दाखव ना तें."

घटोत्कच—"दाखवितों भीति तुला. वे काय शस्त्र तुला घ्यायचें असेल तें हातांत."

भीम—(आपला उजवा हात पसरून) ह्या हातानें मी शत्रूला मारतों.

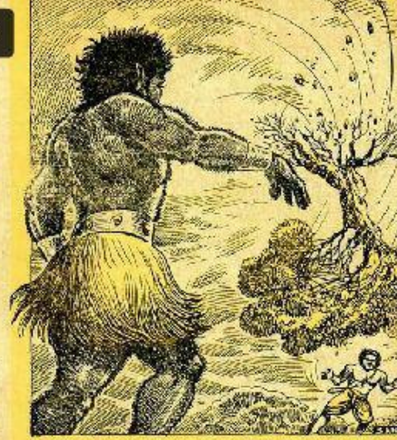
घटोत्कच—"तुला काय वाटलें तूं खरो-खरच भीम आहेस होय ?"

भीम—"हा भीम आहे तरी कोण ? कोणी शिव आहे ? का कृष्ण, का इन्द्र, का यम ?"

घटोत्कच—"ह्या सर्वांना एकत्र केलें तरी सुद्धां त्याची बरोबरी होणार नाहीं."

भीम—"साफ खोटें आहे."

"माझ्या वडिलांचा अपमान करतोस ?" असें म्हणून घटोत्कचानें संतापानें एक झाड उपटलें आणि भीमावर फेंकलें. भीमानें सुद्धां तेवढ्याच सहजपणें तें बाजूस लोटलें. नंतर

त्यानें एक डोंगर उचलून फेंकला तोहि भीमानें दूर फेंकून दिला.

एवढ्यानें कांहीं झालें नाहीं म्हणून त्यानें कुस्तीला ओढलें भीमाला. त्यांतहि घटोत्कच हारला. नंतर त्यानें भीमाला आपल्या मायाजालांत आणण्याचा प्रयत्न केला. त्याचाहि भीमावर कांहीं परिणाम झाला नाहीं.

"तूं सांगितलें होतेंस ना कीं जबरदस्ती तुला नेलें नाहीं तर तूं स्वतः माझ्या बरोबर येशील ? चल तर माझ्या बरोबर." घटोत्कच गुर्मीनें म्हणाला.

Fullscreen 127

50 / 88

" दाखव रस्ता." म्हणून भीम घटोत्कचाच्या मागून चालूं लागला. ते हिडिम्बाच्या घराजवळ आले. भीमाला घरा बाहेरउभा करून घटोत्कच आईला सांगायला आंत गेला. " आई ! तुझ्या जेवणासाठीं मी मनुष्य आणला आहे. तूं सांगितलें होतेंस ना ?"

" कसा काय आहे माणूस." आईनें विचारलें.

" आहे मनुष्यच पण त्याची शक्ति अचाट आहे. ती कांहीं माणसाची वाटत नाहीं." घटोत्कच म्हणाला.

" असं ? बघूं तरी कोण माणूस आहे तो." हिडिम्बानें बाहेर येऊन पाहिलें. " आपण " म्हणून स्मित करून तिनें मान खालीं घातली. नंतर आपल्या मुलाला म्हणाली–" बाळा ! हे साधे मनुष्य नाहींत. आपल्याला दोघांना परमेश्वरासारखे आहेत, हे तुझेवडी ल आहेत."

लागलीच घटोकच भीमाच्या पायां पडला. आपल्या उद्दामपणाबद्दल क्षमा मागितली आणि कौरवांच्यासाठीं दावाग्नि होण्याचें त्यानें अभिवचन दिलें. "हें काय चालविलें आहेस तूं हिडिंबा ?" भीमानें विचारलें.

" तसं कांहीं नाहीं. मला आपल्या दर्शनाची इच्छा झाली म्हणून मी आपल्या घटोत्कचाला एखाद्या माणसास पकडून आणण्यासाठीं सांगितलें. मला माहीत होतें कीं आपण त्या माणसाचें रक्षण करण्यासाठीं याल." हिडिम्बा म्हणाली.

" मला वाटलें अजून तुझा राक्षसी स्वभाव गेला नाहीं." भीम म्हणाला.

त्या नंतर केशवदास भीमाचे आभार मानून आपल्या. बायकोमुलांसह आपल्या वाटेनें निघून गेला. भीम मात्र आपल्या बायकोचें प्रेमाचें आदरातिथ्य घेण्यासाठीं तेथेंच राहिला.

प्रसिद्ध खेळणीं

मुलांना द्यावयाचीं खेळणीं अशीं असावी कीं त्यामुळें मुलांच्या मनांत सद्भाव उत्पन्न होऊन सहृदयता वाढेल. सध्यां रशिया मध्यें असा नियम आहे कीं ज्या खेळण्यापासून मुलांच्या दुष्ट प्रवृत्ती वाढतील अशीं खेळणीं कोणी बनवूं नयेत. म्हणून त्या देशांत पिस्तूल बंदुकीसारखी घातक वृत्तीचीं खेळणीं बनवत नाहींत. आपल्या देशांत सुद्धां पूर्वी अशीच परंपरा असल्याचें आढळून येईल.

रशियांत 'मञ्योष्का' नांवाची एक बाहुली असते. ही बाहुली म्हणजे एकच नसते. त्या बाहुलींत आणखी ३६ बाहुल्या असतात. एकाहून एक लहान. पण त्यांचे पोषाख सारखेच असतात.

ह्या 'मञ्योष्का' बाहुल्या मागील शतकांत सुरू झाल्या आणि तेव्हांपासून त्यांची निर्यातहि चालू झाली. सुमारें सत्तर वर्षांपूर्वी 'त्रियासे सेगियव' कंपनीकडून लंडनमधील एका व्यापाऱ्यानें ह्या मागवून विकल्या. तेव्हांपासून जर्मनी व फ्रान्समध्यें ह्यांची विक्री सुरू झाली.

ही बाहुली पाहून जर्मनीवाल्यांनीं एक बाहुली तयार केली त्याविषयीं एक गोष्ट आहे. "ब्ल्यू बीयर्ड" नांवाच्या एका गृहस्थानें आपल्या सात बायकांना एका मागून एक मारून टाकलें. हें दाखविण्यासाठीं त्यांनीं एक दाढीवाला बाहुला करून त्यांत एकांत एक अशा सात बाहुल्या बसविल्या आणि सातवीच्या आंत एक विषाची बाटली ठेविली. परंतु ह्या बाहुल्यांचें ग्राहकांकडून एवढें स्वागत झालें नाहीं जेवढें 'मञ्योष्का'चें झालें.

हल्लीं सुद्धां ह्या 'मञ्योष्का' पूर्व युरोप, अमेरिका, फिन्लंड, ब्रिटन, स्वीडन वगैरे देशांत निर्यात होतात.

Fullscreen 127 52 / 88

खुजांच्या गमती

आल्पस् पर्वतावर राहाणाऱ्या खुजांच्या विषयीं आज सुद्धां कित्येक गोष्टी सांगितल्या जातात. असें म्हणतात कीं हे खुजे पर्वताच्या जंगलांत गुफेमध्यें राहात असत. परंतु ती जागा सोडून ते दुसरीकडे कोठें तरी निघून गेले.

ह्या खुजांची उंची दोन फूट होती. हे फार दयाळू होते. जर कधीं कोणी ह्यांची मदत केली तर ते कधींहि विसरत नसत. ह्याचें मुख्य काम म्हणजे गुरें वळणें. ह्या शिवाय ते वैद्यकींत फार हुशार असत. ह्यांना खाण्यापिण्याची विशेष काळजी नसे. ह्या लोकांचे सर्वांत जास्त वैशिष्ट्य म्हणजे ह्यांच्याजवळ कांहीं विशेष सिद्धी असत. हे खुजे मनुष्यांच्या मुलांना कोळसा भेंट म्हणून आणून देत असत. ह्यांनीं दिलेला कोळसा मुलें कोठें तरी ठेवीत असत आणि दुसऱ्या दिवशीं पाहिलें कीं त्या कोळशाचें सोनें झालेलें आढळून येत असे. कांहीं खुजे तर डोंगरावर हिरे शोधीत असत.

एकदां एक खुजा उन्हाळ्यांत पर्वतावर हिरे शोधण्यासाठीं म्हणून जाई. तो आपल्या बरोबर सात पिशव्या घेऊन जात असे. कांहीं हिरे किंवा किमती दगड त्या पिशव्यांत भरी आणि कोणाशीं कांहींहि न बोलतां मुकाट्यानें परत जाई.

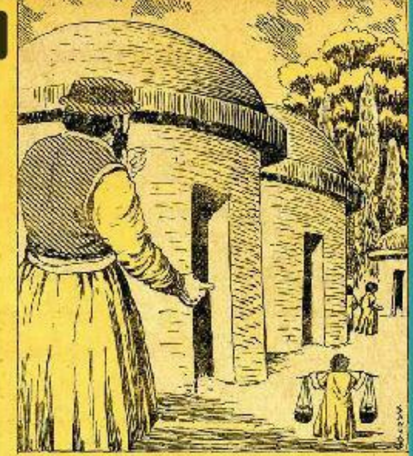
तो रात्रीं धनगरांच्या मुलांमध्यें गप्पा मारीत बसे. त्यांना आपल्या गांवच्या विचित्र गोष्टी सांगत असे. त्यामुळें मुलें त्याच्यावर खुश असत.

एक दिवस धनगराच्या मुलांना खुजांची गंमत करावीशी वाटली. त्यांनीं त्याची एक भरलेली पिशवी लांबवली आणि कोठें तरी लपवून ठेविली. संध्याकाळ होतांच खुजा परत आला. आपलें सामान पाहिलें. त्यांत त्याला त्याच्या रत्नांच्या पिशव्यांतील एक पिशवी नाहींशी झालेली दिसली. त्यानें त्या मुलांना विचारलें कीं माझी रत्नांची पिशवी तुम्हीं आणून देणार का मला घेऊन या म्हणतां?

"तुम्हांला आणतां आली तर आणा." धनगराचीं मुलें म्हणालीं.

खुजा डोंगरावर पिशवी ठेविली होती तेथें सरळ गेला आणि आपली पिशवी घेऊन आला. त्या नंतर मात्र कोणीहि कधींहि त्याच्या वस्तूंना हात लावला नाहीं.

हिवाळ्याचे दिवस सुरू झाले. डोंगरावर बर्फ पडूं लागलें. म्हणून खुजा आपल्या गांवीं निघाला. तो मुलांना म्हणाला—"मी आमच्या गांवीं निघालों आहें. तुमच्यापैकीं कोणी येणार असाल तर चला मी त्याला त्याबद्दल एक पिशवी भरून चांदीचीं नाणीं देईन."

सर्व मुलें एकमेकांकडे पाहूं लागलीं. एक धनगर चांदीच्या मोहानें जाण्यास तयार झाला. तो निघाला आणि पोहोंचला खुजाच्या गांवाला. त्या गांवाच्या चहूबाजूंनीं तटबंदी होती. बुरुज संगमरमरी दगडाचे होते. ते पाहात त्यानें नगरांत प्रवेश केला. पण आतां जायचें कुठें? कारण त्या खुजाचें नांव गांव त्याला कांहीं माहीत नव्हतें. कोणीकडे जावें काय करावें त्याला सुचेना.

असाच तो रस्त्यांतून भटकत चालला होता. तितक्यांत पाठीमागून कोणी तरी त्याच्या पाठीवर थाप मारली. ह्यानें वळून पाहिलें तों एक स्वच्छ व ऐटबाज कपडे घातलेला खुजा त्याला दिसला. त्या खुजानें धनगरांच्या मुलांची खुशाली विचारली. त्यावरून त्यानें ओळखलें आपल्याकडे येणारा खुजा तो हाच.

नंतर तो खुजा आपल्या पाहुण्याला घरीं घेऊन गेला. काय त्याचा तो वाडा! बिचारा

Fullscreen 127 54 / 88

धनगर आश्चर्यानें 'आ' वासून पाहातच राहिला. खुजानें त्याला सुग्रास जेवण वाढून संतुष्ट केलें. त्यानंतर एका मऊमऊ पलंगावर त्याला विश्रांति घेण्यास सांगितलें.

अशा तऱ्हेनें आनंदांत आणि ऐशारामांत दिवस जात होते. कांहीं दिवसांनीं त्याला आपल्या घरची आठवण येऊं लागली. आई वडील बहीणभाऊ स्वप्नांत दिसूं लागले. खुजानें त्याच्या मनांतील गोष्ट ओळखली. खुजानें ठरल्याप्रमाणें त्याला पिशवी भर चांदीचीं नाणीं दिलीं व घरीं पाठवून दिलें.

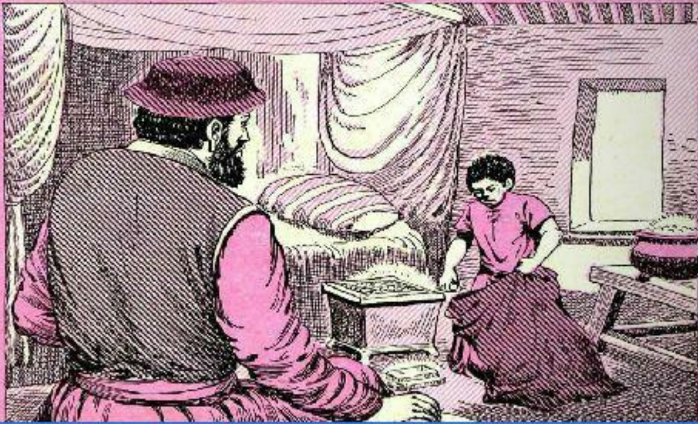
* * *

एका खेड्यांत एक माणूस राहात असे. त्याची पिठाची गिरणी होती. त्यावरच त्याचा उदरनिर्वाह चालत असे. तो फार लोभी होता आणि त्यांत त्याची बायको तर सदोदीत आजारी असे.

एका वर्षी या भागांत मुळींच पाऊस पडला नाहीं. दुष्काळ पडला. लोक जिकिरीला आले. अशा वेळीं डोंगरावर राहाणाऱ्या एका खुजानें त्या गिरणीवाल्याजवळ थोडें पीठ मागितलें. गिरणीवाल्यानें आरडाओरडा केला आणि त्या खुजाला हाकलून दिलें. गिरणीच्या मालकाचा एक मुलगा होता. त्याला त्या खुजाची दया आली. त्यानें आपल्या बापाची नजर चुकवून एका पिशवींत पीठ भरून त्याला दिलें.

एकदां तो मुलगा आपली मेंढरें घेऊन गेला असतां त्याला तो खुजा भेटला. त्यानें ह्या मुलाला आपल्या घरीं जेवावयास बोलाविलें. खूप दूर गेल्यावर त्यांना झाडांत मोठें खिंडार दिसलें. त्यांतून ते आंत घुसले. तेंच दार होतें त्या खुजाच्या घराचें. पुढें त्यांना एक गुहा लागली. आणखी पुढें गेल्यावर नंतर त्यांना समोर एक मैदान दिसलें. तेथें एक मोठा मळा होता. पुष्कळसे खुजे तेथें खेळत, नाचत होते. हा मुलगाहि त्यांच्यांत जाऊन मजा करूं लागला. थोड्या वेळानें पाहातो तों एक एक करून सर्व खुजे नाहींसे झाले. फक्त त्याला बोलावणारा खुजा शिलक राहिला.

तो खुजा त्याला एक फळ देत म्हणाला— "हें फळ आपल्या आईला खायला नेऊन दे. शिळें होऊं देऊं नकोस, व हें फळ आपल्या वडिलांना दे आणि माझी आठवण म्हणून हा मोत्याचा हार तूं आपल्याजवळ ठेव." त्याला त्या सर्व वस्तू देऊन खुजानें त्या मुलाची बोळवण केली.

इकडे मुलगा घरीं आला नाहीं म्हणून आईबाप काळजींत होते. मेंढरें संध्याकाळीं संवयीप्रमाणें घरीं आलीं. रात्र गेली. सकाळ आली. दुसरा दिवस गेला. चार दिवस गेले. मुलगा परत आला नाहीं. सात दिवस झाले. सातव्या दिवशीं मुलगा परतला. आईवडिलांना फार आनंद झाला. मुलानें सर्व सांगितलें व आईला तें फळ खावयास दिलें. आश्चर्य, त्याचा थोडासा रस पोटांत जातांच तिला बरें वाटूं लागलें. वडिलांनीं आपलें फळ फोडलें तर त्यांतून मोठमोठे हिरे बाहेर पडले.

*   *   *

Fullscreen
127
56 / 88

एकदां एका खुजाच्या बायकोचें बाळंतपण करायला एक शेतकऱ्याची बायको गेली. सर्व काम उरकून ती जेव्हां घरीं जाऊं लागली तेव्हां त्या खुजानें तिला पाव पोतें कोळसे दिले. शेतकरणीला हें बक्षीस पाहून रागच आला. तरी रागारागानें ती तें तसेंच घेऊन घरीं आली. पोतें फाटकें असल्यामुळें त्यांतून कोळसे खालीं पडत होते. पण तिनें त्याची मुळीच पर्वा केली नाहीं.

घरीं पोहोंचताच तिनें ते कोळसे परसांत ओतले व लुगडें झटकूं लागली. ती चकित होऊन पाहूं लागली. ते सर्व कोळसे सोन्याची नाणीं झालेले तिला दिसले. उलट्या पावलीं ती सांडलेले कोळसे वेंचण्यास निघाली. परंतु तिला वाटेंत एकहि कोळसा दिसला नाहीं आणि सोन्याचें नाणेंहि मिळालें नाहीं.

*   *   *

डोंगराळ प्रदेशांतील एका नदीकाठच्या टेकडीवर कांहीं घरें होती. तेथें एक विणकर राहात असे. जें त्याला मिळे त्यावर तो सुखासमाधानानें राहात असे. त्याच्या घरीं खुजे नेहमीं येऊन बसत असत.

एका वर्षी त्या नदीला भयंकर पूर आला. त्या विणकऱ्याला भीति वाटली कीं पाणी आपल्या घरांत शिरेल. तो आपल्या घरांतील सर्व चीजवस्तू दूर गांवांत ठेवून आला. त्याचें अनुमान खरें ठरलें. त्याच्या घरांत पाणी शिरलें. घरांतून बाहेर पडून तो जाऊं लागला एवढ्यांत त्याला कोणाची तरी हांक ऐकूं आली. त्यानें मागें वळून पाहिलें तो एक खुजा त्याच्या घराच्या छपरावर उभा असलेला त्याला दिसला.

त्याला सोडून विणकऱ्याला पुढें जाववेना. तो परतला. त्या खुजाला खालीं उतरविलें आणि त्याला घेऊन तो सुरक्षित जागीं [illegible]ला.

खुजा त्याला म्हणाला—"तूं संकटाच्या वेळीं माझे प्राण वांचविले आहेस. तुझे हे उपकार मी कधीं विसरणार नाहीं. फूल ना फुलाची पाकळी म्हणून मी हे पिशवीभर चणे तुला देतों. तुझ्या सर्व कुटुंबाचें पोट भरेल. पण एक गोष्ट लक्षांत ठेव. ही पिशवी कधींहि रिकामी करूं नकोस. चार चणे तरी आंत ठेवीत जा." असें सांगून त्यानें आपल्या जवळची ती हरभऱ्याची पिशवी त्याला दिली.

विणकर आपल्याच काळजींत होता. खुजाची ही भेट त्याला मुळींच आवडली

नाहीं. ती रात्र त्यानें आपल्या एका स्नेह्या-च्या घरीं काढली. दुसऱ्या दिवशीं नदीचें पाणी ओसरलें. त्यांत त्याचें घर शाबूत असल्याचें त्याला दिसलें. त्याला आनंद झाला. आपल्या बायको मुलांना घेऊन तो घरीं आला. घर साफ करून ते सर्व स्वयंपाकाला लागले. त्यावेळीं त्यांना ते चणे उपयोगी पडले. खुजानें सांगितल्याप्रमाणें त्यांनीं दोन दाणें पिशवींत ठेवून दिले.

दुसऱ्या दिवशीं विणकऱ्यानें पाहिलें पुन्हां पिशवी भरलेलीच. अशा तऱ्हेनें त्याला रोज पोटभर अन्न मिळूं लागलें. कापडावर

Fullscreen 127 58 / 88

मिळालेले पैसे जमा करून तो सुखानें राहूं लागले.

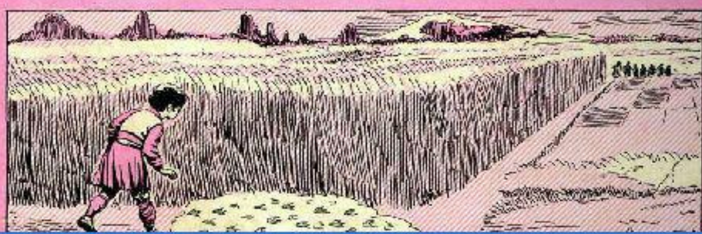
असें म्हणतात कीं ती पिशवी त्यांच्या जवळ कांहीं पिढ्या होती. एकदां त्यांच्या घरांत नवीन स्वयंपाकीण आली. तिला ही गोष्ट माहीत नव्हती. तिनें सर्व पिशवी उलटी करून हरभरे ओतले आणि पिशवी झाडून रिकामी केली. त्यानंतर कधीं पुन्हां भरली नाहीं.

*   *   *

पूर्वीं आल्पस् पर्वतावर खुजे राहात असत. पण तेथील लोकांना त्यांच्याविषयीं साहानुभूति वाटत नसे. ते तिरस्कारच करीत. त्याचा परिणाम असा झाला कीं खुजांनीं तें स्थान सोडून दिलें आणि कोठें नाहींसे झाले त्याचा मात्र पत्ता नाहीं. नाहींसे होण्याविषयीं एक अशी गोष्ट सांगतात.

एकदां एक शेतकरी आपल्या शेतांत खत घालीत होता. त्याच्या मदतीला कांहीं खुजे आले. ह्या खुजांचे कपडे नेहमीं पायघोळ असत. त्यामुळें त्यांचे पाय दिसत नसत. परंतु लोक म्हणत असत कीं त्यांचे पाय बदकांच्या पायाप्रमाणें असतात. ही गोष्ट त्या शेतकऱ्यानें ऐकली होती. ह्या खुजांना आपल्या इतके जवळ आलेले पाहून त्याला त्यांचे पाय पाहण्याची इच्छा झाली. म्हणून त्यानें पोतंभर चुना त्यांच्या वाटेंत पसरून ठेविला.

खुजे नेहमींप्रमाणें त्याच्याशीं गप्पा मारीत काम करून निघून गेले. शेतकरी मोठ्या उत्सुकतेनें त्यांच्या पावलांच्या खुणा पाहण्यासाठीं धांवला आणि खरोखरच बदकांची पावलें उठलेली त्याला दिसलीं. पण गंमत अशी कीं त्या दिवसापासून त्या भागांत खुजे कधीं दिसलेच नाहींत.

अहिंसा मूर्ति

[१३]

उज्जयनीच्या राजाला ही गोष्ट कळल्यापासून कीं वैद्यानें त्याचें तेल तोडलें आहे, तो वैद्यावर फार संतापला. त्यानें जीवकला फांशी द्यायला सांगितलें. परंतु राजाचे नोकर जीवकच्या शोधार्थ गेले तेव्हां त्यांना कळलें कीं जीवक घरीं नसून पळून गेला आहे. राजानें आपल्या ओप्पणिक नांवाच्या नोकराला बोलावून सांगितलें कीं तूं जर जीवकला धरून आणलेंस तर तूं मागशील तें बक्षीस मी तुला देईन.

ओप्पणिक जीवकचा शोध काढीत कौशाम्बीला आला. तो जीवकला भेटला व म्हणाला—"महाराजांनीं आपणांस आदर पूर्वक बोलावून आणावयास मला पाठविलें आहे."

"मी येतों, पण माझी जेवणाची वेळ झाली आहे. जेवण झाल्यावर येतों. तूं सुद्धां माझ्याबरोबर जेवायला बस. दोघे जेवण झाल्यावर निघूं." जीवक म्हणाला. पण ओप्पणिक कबूल झाला नाहीं. तेव्हां जीवक म्हणाला—"तर मग हें एक फळ खा. मग निघूं." असें सांगून जीवकनें त्याला कसलें तरी फळ कापून अर्धें खायला दिलें. तें खाल्याबरोबर ओप्पणिकच्या अंगाला

Fullscreen 127 68 / 88

२. मृगराज

रानटी प्राण्यांत सिंहाला मृगराज म्हटलें आहे. त्याचें चालणें, त्याची गर्जना, त्याचा रुबाब, सर्व कांहीं एकाद्या राजा प्रमाणेंच असतें.

सिंहांचे छावे दोन वर्षांपर्यंत आईवडिलां-जवळ असतात. थोडे मोठे झाले कीं ते टोळी करून राहातात आणि वयांत आले म्हणजे आपली जोडी शोधून नर-मादा मिळून राहा-तात. त्यांची ही जोडी जन्मभर राहाते. सिंहीण तरी आपला जोडीदार मरेपर्यंत बदलत नाहीं.

सिंहाला उष्मा सहन होत नाहीं. म्हणून तो दुपारच्या वेळीं उंच उंच गवतांत किंवा झाडाच्या सावलींत विसावा घेतो. असें दिसून आलें आहे कीं पकडून आणलेले सिंह साधारणपणें उन्हाळ्यांतच पकडले गेले आहेत. जोराचा वारा नसेल तर ह्यांना थंडी मानवते.

एके काळीं 'ॲटलस्' पर्वतावर सिंह होते. ते फार मोठे होते. परंतु आतां त्या जातीचे सिंह आढळत नाहींत. आफ्रिकेच्या पठारावर आणि ॲबिसीनियाच्या मैदानांत काळ्या काळ्या केसांचे मोठमोठे सिंह अजून सुद्धां सांपडतात.

सिंह मांसाहारी असल्यामुळें तो सूर्यास्ता-नंतर आपलें भक्ष्य शोधण्यास बाहेर पडतो. संध्यकाळीं सर्व पशुपक्षी पाणी पिण्यास जातात. सिंह त्यांच्या मार्गावर पाळत ठेवून आपली शिकार साधतो. हरण किंवा जिराफ ह्यांच्यासारखा तो पळूं शकत नाहीं. म्हणून पहिल्या झडपींत जर ते त्याच्या पंजांतून सुटले तर पुन्हां त्यांना पकडण्याच्या फंदांत पडत नाहींत.

प्राण्यांचे अभ्यासू सिंहाकडून कामें करून घेतात. सिंह केव्हां काम करतात, केव्हां थकतात केव्हां खुश होतात ह्याचा त्यांना चांगला माहिती असावी लागते. सिंह जास्त वेळ काम करूं शकत नाहीं. जर तसेच त्याला ताबडलें तर एक तर तो काम करणार नाहीं, नाहीं तर बंड करील. सिंह थकला म्हणजे तो फार लवकर वश होतो. त्याला वश करावयाचें झाल्यास दांडक्याच्या मदतीनें किंवा तिवईच्या पायांनीं थोडा वेळ दूर उभें करून आपलें रक्षण करावें. सुमारें वीस सेकंदांत तो थकून जातो. त्याचा पंजा ढिला पडला कीं समजावें तो थकून गेला आहे. मग त्याच्या नाकावर एक चाबकाचा फटका देऊन जें शिकवावयाचें असेल ते शिकवावें.

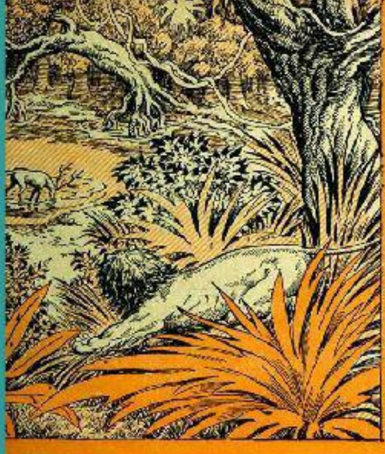
खाणें खाऊन झाल्यावर, त्यांच्याकडून काम करून घेणें ठीक नाहीं. त्यांच्याकडून जर कांहीं काम करवून घ्यावयाचें असेल तर तें त्यांच्या खाण्याच्या अगोदर घेतलें पाहिजे. काम करून घेतल्यावर जर त्यांना थोडें मांसाचे तुकडे खावयास दिले तर त्यांना फार आनंद होतो. आपलें कौतुक केलें असें वाटून ते खूष होतात.

एक सर्कसवाला शिकारी म्हणतो—"मी कित्येक वेळां कितीतरी सिंहांच्या टोळ्या पाहिल्या आहेत. त्यांचें बरेच सूक्ष्म निरीक्षण केलें आहे. सिंह आपल्या शिका-रीच्या पाठोपाठ कधीं पळत सुटत नाहीं. ही गोष्ट नराच्या बाबतींत अक्षरशः खरी आहे.

मी एकदां एक गंमत पाहिली. एक सिंह शिकारीसाठीं झाडाआड दबा धरून बसलेला होता. थोड्याच अंतरावर एक हरीण काळव्याच्या कांठाला पाणी पीत होतें. सिंहानें त्याच्यावर झडप घालण्या-साठीं आपले पाय उचलले आणि उडी मार-

Fullscreen 127 70 / 88

ण्यास अगदीं सिद्ध झाला. परंतु काय त्याच्या मनांत आलें. कोण जाणें त्यानें आपले पाय अलगद खालीं टेकले आणि त्या हरणाला पाणी पिऊन सुखानें जाऊं दिलें. सिंह त्या बाबतींत थोडा आळशीच. तो विचार करीत असावा कीं सिंहीण कोठून तरी एकादा रेडा, बैल, किंवा कांहीं तरी आणील आणि आपल्याला बोलावील. मग कशाला आपण विनाकारण श्रम करावे.

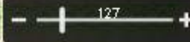
सिंहाच्या एका कुटुंबांत दहा बारा सिंह असतात. त्यांत त्यांचे आपापसांतील संबंध नियमबद्ध असतात. जर कोणी त्या नियमां-विरुद्ध वागलें तर त्यांना फार कडक शिक्षा भोगावी लागते. कुटुंबांतील सिंहीणच शिकार करून आणते. बहुतेक कुटुंबांतील एकच सिंहीण शिकार करून आणते. तिनें शिकार आणली म्हणजे ती मोठ्यानें गर्जना करते. मग बाकीचे सिंह खावयास येतात. पाळीव सिंहांच्या बाबतींत सुद्धां असाच अनुभव आला आहे. सिंहांना शिकवणाऱ्या शिक्षकाला जर का एकाद्या सिंहानें खालीं पाडला तर ही शिकारच आहे असें समजून सर्व सिंह तेथें जमतात. म्हणून सिंहांना शिकविणाऱ्या व्यक्तीला फार सावधपणें आपलें काम करावें लागतें.

जंगलांत जेव्हां टोळींतील सिंहांना भूक लागते तेव्हांच त्या टोळींतील सिंहीण शिकारीस निघते. तिला एकादी शिकार दिसली कीं ती तिचा पाठलाग करते. त्या वेळीं टोळींतील इतर सिंह त्या शिकारीला चहूं बाजूंनीं घेरतात म्हणजे सिंहिणीला ती सहजीं पकडतां येते. सिंहांचीं घ्राणेंद्रियें इतर प्राण्याप्रमाणें तीक्ष्ण नसल्यानें त्यांचा जास्त भरंवसा दृष्टीवरच असतो. ह्याची प्रचीति पाहण्यासाठीं एकदां मीं सिंह व सिंहीण पाठमोरी असतां त्यांच्या पाठीमागें मासांचा तुकडा धरला. त्यांना कांहीं कळलें नाहीं. नंतर त्यांना तो दाखविण्यांत आला. तेव्हां मात्र दोघांनीहि त्याच्यावर झडप घातली.

सिंहांना शिकविणाऱ्या शिक्षकांचें असें म्हणणें आहे कीं सिंहापेक्षां सिंहिणींना शिकविणें सोपें. कारण सिंहिणींचा स्वभाव फार शांत असतो. पण त्यांत सुद्धां जर का एकाद्या दळनायिका सिंहिणीशीं गांठ पडली तर मात्र कठीणच ज्या ज्या लोकांनी सिंहांच्या बाबतीं-तील आपले अनुभव दिले आहेत ते म्हणतात कीं त्यांना एकाहि सिंहानें इजा केलेली नाहीं. ते जखमी झाले ते सर्व सिंहिणींमुळेंच. सिंहीणी केव्हां पिसाळतील ह्याचा कांहीं नेम नसतो. आणि त्यांच्या तावडींतून सुटणें फारच कठीण असतें.

वाघसिंहादि जंगली प्राणी 'ऋतु' काळांत फार भयानक होतात. अशा वेळीं त्यांच्याकडून कामें न करविणेंच बरें. कारण केव्हां केव्हां अशी भयंकर परिस्थिति येते कीं त्याची कल्पनाहि करवत नाहीं. ह्या स्थितींत कामें करीत असतां त्यांना पिसाळावयास थोडेंसें कारण झालें तरी पुरतें. कोठें बंदुकीचा आवाज झाला, कोठें जरा ढग गडगडले, प्रेक्षकांनीं टाळ्या वाजविल्या, जवळून कुत्रीं

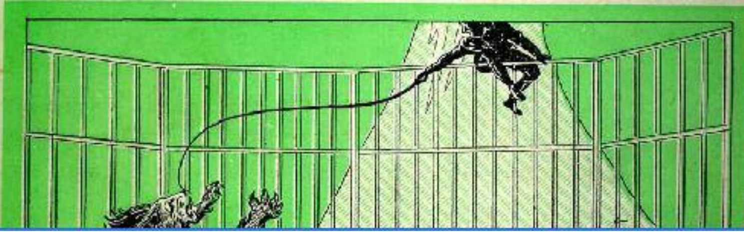

Fullscreen

72 / 88

मांजरीं गेलीं किंवा एकादा आवाज जरी कोठून आला तरी तेवढें कारण पुरतें त्यांना पिसाळायला. कधीं कधीं एकादा गांव सुद्धां ह्या प्राण्यांच्या प्रकृतीच्या विरुद्ध असल्याचें आढळतें. एका पशुपालाचें म्हणणें आहे कीं एकदां तो आजारी पडला, तेव्हां त्याचे हिंस्रप्राणी आपसांत भांडू लागले. तेव्हां त्याला विमानाची मदत मिळाली नाहीं. अशा समयीं त्यांना शांत करण्यासाठीं किंवा कह्यांत आणण्यासाठीं पाण्याचा हौदांचा उपयोग करावा लागला. ते अडूनच बसले.

एकदां सर्कशींत मी त्या प्राण्यांचा पिरामीड केला. लोकांनीं कौतुकानें टाळ्या वाजविल्या. मी त्यांच्या अभिनंदनाचा स्वीकार करून प्राण्यांना पिंजऱ्यांत पाठवीत होतों. आणि तेहि एकेक करून आपापल्या पिंजऱ्यांत जात होते. इतक्यांत एकाएकीं वीज बंद पडून अंधार झाला. प्रेक्षकांत एकदम गोंधळ माजला. त्यावेळीं माझ्याजवळ बरेच वाघसिंह होते. त्यांत एकाचे नांव 'नगेश' होते. म्हातारा होता तो सिंह. पण वेळोवेळीं तो माझ्यावर उठत असे. त्या वेळींहि त्यानें आपला राग दाखविला. अंधुक प्रकाशांत मी पाहिलें कीं वाघ सिंह आपल्या पिंजऱ्यांत घुसत आहेत. तरी सुद्धां मला वाटलें कांहीं तरी संकट उद्भवणार आहे. म्हणून मी वर चढून पिंजऱ्याच्या बाहेर सटकलों. पण मला दिसलें 'नगेश 'नें झटकन पिंजऱ्यावर उडी मारली. एका क्षणाचा विलंब झाला असता तर 'नगेश 'नें माझ्यावर उडी मारली असती. पण तेवढ्यांत माझ्या मित्रांनीं टॉर्च आणून उजेड पाडला. त्या उजेडांत मी पाहिलें 'नगेश' माझ्यापर्यंत येण्याचा आटोकाट प्रयत्न करीत होता. मी त्याच्या नाकावर एक जोराचा चाबूक मारला तेव्हां तो वठणीवर आला. (पुढें चालू)

मधाचीं पोळीं

मागील अंकांत आपण कांहीं जातीच्या मुंग्यांविषयीं बरीच माहिती मिळविली. आतां मेक्सिकोंतील मुंग्याविषयीं माहिती मिळवूं. ह्यांचीं कामें फार आश्चर्यकारक वाटतात.

अमेरिकेंतील कोलरेडो प्रांतांतील खडकाळ जमिनींत ह्यांचीं पोळीं शोधतांना अन्वेषकांनीं फारच आश्चर्यजनक माहिती गोळा केली आहे. ह्यांचीं वारुळें जमिनींत असतात. आंत जाण्याचे रस्ते फार साफ आणि गुळगुळीत असतात. रस्त्यांच्या टोंकाला एक अंधार कोठडी असते. हे त्यांचे माजघर, म्हणजे जेवणाची खोली. उन्हांत ज्याप्रमाणें द्राक्षें वाळवितात त्याप्रमाणें ह्या खोलीच्या आढ्याला मधाचीं पोळीं लटकत असतात. ह्यांच्यावर जिवंत मुंग्याच असल्यानें हीं पोळीं फार चकचकीत दिसतात. पोळीं जरी फार गुळगुळीत असलीं तर त्यांचा पृष्ठभाग खडबडीत असतो. म्हणूनच ह्यावर वावरणाऱ्या मुंग्या आपल्या पायांनीं त्याला घट्ट धरून असतात. त्या इकडे तिकडे हालचाल करतात. तरी आपल्या पायाची पकड मात्र सोडीत नाहींत.

जेव्हां दुसऱ्या मुंग्यांना भूक लागते तेव्हां त्या मुंग्या आढ्यावर चढून पोळ्याला बिलगतात आणि तेथें असलेल्या मुंग्यांच्याजवळ मध मागतात. मग ह्या पहिल्या म्हणजे पोळ्याच्या मुंग्या आपल्या पोटांतून मध काढून जो कोणी मागेल त्याला देतात.

कधीं कधीं ह्यांतील कामकरी मुंग्या मध घेऊन येतात व पोळ्यांतील मुंग्यांना पाजतात. ह्या मुंग्या 'आ' करून सर्व मध पिऊन टाकतात. ह्या मुंग्यांचें काम एवढेंच, कामकरी मुंग्यांनीं आणलेला मध पोटभर प्यावयाचा. ह्याशिवाय त्यांना दुसरें कामच नाहीं.

Fullscreen 127 74 / 88

ह्या जातींतील सर्वच मुंग्या पोळ्याच्या मुंग्या होऊं शकत नाहींत. कांहीं मुंग्या ल्हानपणापासूनच पोळ्याच्या मुंग्या होण्याचा निश्चय करतात. कोणच्या मुंग्या आणि कां हा निश्चय करतात हें कांहीं सांगतां येत नाहीं. ज्या मुंग्या पोळ्याच्या मुंग्या होऊं इच्छितात त्या दुसऱ्या मुंग्यांच्या जवळून मध घेऊन पितात आणि आढ्याला लटकूं लागतात. मध पिऊन त्यांचीं पोटें इतकीं फुग्यासारखीं फुगतात कीं जरा कसलाहि स्पर्श झाल्यास तीं फुटून जातीलसें वाटतें. ह्या मुंग्या एकदां लटकूं लागल्या कीं इतर मुंग्याप्रमाणें दुसरें कांहींहि काम करीत नाहींत.

ह्या मुंग्या आपलीं वारुळें फार स्वच्छ ठेवितात. कांहीं मुंग्या संध्याकाळीं मध आणण्यासाठीं बाहेर पडतात. कांहीं मुंग्या घरीं राहून घराची राखण करतात. मध आणण्यासाठीं गेलेल्या मुंग्या मध घेऊन आल्या म्हणजे बिळांतील ल्हान मोठ्या मुंग्या आपल्याला पाहिजे असेल तेवढा मध त्यांच्या जवळून घेतात. त्यांतील कांहीं मुंग्यांचीं पिलें कितीहि मध प्यालीं तरी तृप्त होत नाहींत. ह्याचा अर्थ असा कीं हीं पिलें मधाचीं पोळीं होऊन आढ्याला लटकूं लागणार.

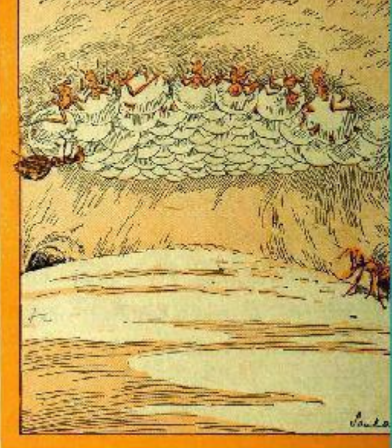
आणलेला मध सर्वांचा पिऊन झाल्यावर जो उरेल, तो त्या मुंग्या पोळ्यांतील मुंग्यांना नेऊन देतात. पोळ्यांतील मुंग्यासुद्धां मध पिऊन अगदीं टस होतात. त्या आपले हातपाय हलवूं शकत नाहींत. इतकेंच नव्हें तर त्यांना श्वास घ्यावयास सुद्धां त्रास पडतो. पोळ्यांतील ह्या मुंग्या वर्ष वर्ष अशाच आढ्याला लटकून असतात.

एकाद वेळीं पोळ्यांतील एकादी मुंगी अगदीं रिकामी होते. मग ती खालीं उतरून अंगणापर्यंत येऊन डोकावून जाते. पण ती बाहेर जाऊन मध आणीत नाहीं.

ह्यांच्या एका वारुळांत कमींतकमी दहा तरी अंधार कोठड्या असतात आणि एकेका कोठडींत तीसतीस मधाच्या मुंग्या आढ्याला लटकत असतात. ह्या मुंग्यांना दोन पोटें असतात. एक त्यांचें आणि एक त्यांच्या समाजाचें. म्हणजे लोकसेवेचें.

मधाच्या मुंग्यांना जेव्हां स्वतःसाठीं मध खावासा वाटतो तेव्हां त्या आपल्या सार्व-जनिक पोटांतील थोडा मध आपल्या पोटांत घेतात. परंतु असें करणाऱ्या मुंग्या फारच थोड्या असतात.

ह्या मधाच्या मुंग्यांची हिंडण्या फिरण्याची इच्छा पूर्ण नष्ट झालेली असते. म्हणूनच त्या एके ठिकाणीं वर्षानुवर्षें लटकत असतात. ह्या मुंग्या आपल्या मागच्या पायांनीं आढ्याला लटकतात आणि मधल्या पायांनीं आपलें शरीर साफ करतात. जर कधीं एकाद्या मुंगीनें आपलें अंग साफ केलें नाहीं तरी त्यांना चिंता करण्याचें कारण नाहीं. कारण दुसऱ्या मुंग्या येऊन त्यांचे शरीर साफ करून जातात. जसजशा नव्या नव्या मधाच्या मुंग्या होत जातात तशा तशा

जुन्या मुंग्या पडून जातात. पुष्कळ वर्षांपासून ज्या मुंग्या लटकून राहिलेल्या असतात त्यांच्या पायाची पकड पुढें पुढें सैल होते आणि ह्या मुंग्या खालीं पडतात. तेव्हां बहुतेकींचे हात पाय नाहींतर डोकें तुटतें व त्या निरुपयोगी होतात त्यांतून सुद्धां ज्या सरळ खालीं तोंड करून पडतात. त्या रांगत रांगत जाऊन पुन्हां आढ्याला लटकतात. पण बहुत करून त्या तशा पडत नाहींत. म्हणून पडल्या कीं त्या तशाच तेथें हातपाय आपटत बसतात. त्यांना पडलेल्या पाहून दुसऱ्या कामकरी मुंग्या त्यांच्याजवळ

Fullscreen 127 76 / 88

येऊन त्यांची सेवा शुश्रूषा करतात. पण त्यांना पुन्हां आव्यापर्यंत नेत नाहीत. कधीं कधीं अशा स्थितींत त्यांना दोन तीन महीने पडून राहावें लागतें. मग हळूं हळूं त्या मरून जातात.

कधीं कधीं ह्या मुंग्या उलट्या पडल्या तरी सरळ होऊन पुन्हां आव्याकडे जातात. मधाच्या मुंग्या खालीं पडल्या तर कधीं कधीं त्यांतील मध सोडून जातात. त्या वासानें बाकीच्या मुंग्या तेथें जमतात व सर्व मध पिऊन टाकतात. त्यांतूनहि उरलाच तर कामकरी मुंग्या तो मध मधल्या मुंग्यांना नेऊन देतात.

केव्हां केव्हां मधाच्या मुंग्या तशाच लटकत असतांना मरून जातात. पण हें दुसऱ्या मुंग्यांना कळत नाहीं. त्या बाकीच्या मुंग्यांच्याबरोबर ह्यांनाहि साफ करून जातात. जेव्हां त्या मध द्यायला किंवा घ्यायला येतात तेव्हां जर त्या मुंग्यांनीं तोंड उघडलें नाहीं तर त्यांना संशय येतो. मग बऱ्याच मुंग्या येऊन त्यांना तोंड उघडावयास सांगतात. तेव्हां सुद्धां त्यांनीं तोंड उघडलें नाहीं म्हणजे त्यांचा संशय पक्का होतो कीं त्या मुंग्या आतां मेल्या आहेत.

ह्या मृत देहांची अंत्येष्टिक्रिया त्या मुंग्या शास्त्रोक्त रीतीनें करतात. कांहीं मुंग्या वर चढून मेलेल्या मुंगीचें शव तोडून तोडून खालीं टाकतात. नंतर त्या शवाला त्या एका विशिष्ट जागीं म्हणजे त्यांच्या खास स्मशानांत नेतात. तेथें पूर्वीं मेलेल्या मुंग्यांच्या ढिगांत त्यांचा देह मिसळतात. नंतर अंधार कोठडींत येऊन आव्याला लटकत असलेले त्यांचे पाय काढून टाकून त्या मृत शरीरांत नेऊन टाकतात. ह्या त्यांच्या अंत्येष्टीक्रियेंत बऱ्याच मुंग्या भाग घेतात.

मैत्री

★

[श्री. शं. श्री. वाशीकर]

विशाल होतें नील सरोवर
नीर जयाचें प्रशांत शीतल।

सूर्य चंद्रमा करस्पर्शानें
उजळति त्याचें ओलें अंतर।

शोधायाला अपुले तारे
तयांत पाही रात्रीं अंबर।

लबाड वायू शीळ घालतां
मोदें मोहक हंसे सरोवर।

फडफड करुनी गाणें गाई
कांठावरचा हिरवा पिंपळ।

तालावरती गीताच्या त्या
नाचत लहरी जलपृष्ठावर।

सांज सकाळीं सान पांखरें
कांठावरतीं करिती किलबिल।

वनराणीच्या वैभवासही
फुलवित होतें जीवन त्यांतिल।

सौंदर्यानें समृद्धीनें
शिणलेल्यांचें सुखवें अंतर।

जो तो त्याला मैत्रीमध्यें
मोदें म्हणतो 'रम्य सरोवर!'

★ ★ ★

दुर्दैवानें प्रखर उन्हाळा

जीवन जळलें विभव संपलें
दृश्य लोपलें सारें सुंदर!

कोळपलेला पिंपळ वाटे
काष्ठांचा जणु अस्थिपंजर।

धुत्कारानें घुबड घालते
औदास्यावर आणखीच भर।

तापदग्ध अन् भग्न मनाची
साक्ष देतसे खड्डा निर्जल।

दिसूं लागती आघाताचे
हृदय पटावर तडे भयंकर।

सहवासानें मृदु शब्दानें
कुणी न केलें त्याचें सांत्वन।

प्रेमवीण अन् मैत्रीविण तें
भयाण वाटे विदीर्ण जीवन!

युगा युगा सम पळ वाढती
किती तयानें कुढायचें पण?

★ ★ ★

त्या वेळीं मी जाता तेथें
ऐकूं आलें मजला हृद्गत।

सरोवराच्या उष्ण उरांतिल
उष्ण उसासे होते सांगत।

"ऐश्वर्याची मैत्री सारी